# ॥ रामचरितम् ॥

## बालकाण्डम् ।

कोसलो नाम मुदित स्फीतो जनपदो महान् ।
निविष्ट सरयूतीरे प्रभूतधनधान्यवान् ॥ १ ॥

अयोध्या नाम नगरी तत्रासील्लोकविश्रुता ।
मनुना मानवेन्द्रेण या पुरी निर्मिता स्वयम् ॥ २ ॥

ता तु राजा दशरथो महाराष्ट्रविवर्धन ।
पुरीमावासयामास दिव देवपतिर्यथा ॥ ३ ॥

तस्य त्वेवप्रभावस्य धर्मज्ञस्य महात्मन ।
सुतार्थं तप्यमानस्य नासीद्वंशकर सुत ॥ ४ ॥

ततो वसिष्ठप्रमुखा सर्वे एव द्विजोत्तमा ।
ऋश्यशृङ्गं पुरस्कृत्य यज्ञकर्मारभस्तदा ॥ ५ ॥

तत प्रक्रम्य तामिष्टिं पुत्रीया पुत्रकारणात् ।
जुहाव चाग्नौ तेजस्वी मन्त्रदृष्टेन कर्मणा ॥ ६ ॥

ततो वै यजमानस्य पावकादतुलप्रभम् ।
प्रादुर्भूत महद्भूत महावीर्यं महाबलम् ॥ ७ ॥

समवेक्ष्याब्रवीद्वाक्यमिदं दशरथं नृपम् ।
इदं तु नरशार्दूल, पायसं देवनिर्मितम् ।
प्रजाकरं गृहाण त्वं धन्यमारोग्यवर्धनम् ॥ ८ ॥

तथेति नृपतिः प्रीतः शिरसा प्रतिगृह्य ताम् ।
पात्रीं देवान्नसंपूर्णां देवदत्तां हिरण्मयीम् ॥ ९ ॥

कौसल्यायै नरपतिः पायसार्धं ददौ तदा ।
अर्धादर्धं ददौ चापि सुमित्रायै नराधिप ।
कैकेय्यै चावशिष्टार्धं ददौ पुत्रार्थकारणात् ॥ १ ॥

प्रददौ चावशिष्टार्धं पायसस्यामृतोपमम् ।
अनुचिन्त्य सुमित्रायै पुनरेव महीपतिः ॥ ११ ॥

तास्त्वेवं पायसं प्राप्य नरेन्द्रस्योत्तमाः स्त्रियः ।
सम्मानं मेनिरे सर्वाः प्रहर्षोदितचेतसः ॥ १२ ॥

समाप्तदीक्षानियमः पत्नीगणसमन्वितः ।
प्रविवेश पुरीं राजा सभृत्यबलवाहनः ।
उवास सुखितस्तत्र पुत्रोत्पत्तिं विचिन्तयन् ॥ १३ ॥

ततश्च द्वादशे मासे चैत्रे नावमिके तिथौ ।
नक्षत्रेऽदितिदैवत्ये स्वोच्चसंस्थेषु पञ्चसु ॥ १४ ॥

ग्रहेषु कर्कटे लग्ने वाक्पताविन्दुना सह ।
प्रोद्यमाने जगन्नाथं सर्वलोकनमस्कृतम् ॥ १५ ॥

कौसल्या जनयामास सर्वलक्षणसंयुतम् ।
विष्णोरर्धं महाभागं पुत्रमैक्ष्वाकवर्धनम् ॥ १६ ॥

भरतो नाम कैकेय्या जज्ञे सत्यपराक्रम ।
अथ लक्ष्मणशत्रुघ्नौ सुमित्राऽजनयत्सुतौ ॥ १७ ॥

पुष्ये जातस्तु भरतो मीनलग्ने प्रसन्नधी ।
सार्पे जातौ तु सौमित्री कुलीरेऽभ्युदिते रवौ ॥ १८ ॥

राज्ञ पुत्रा महात्मानश्चत्वारो जज्ञिरे पृथक् ।
गुणवन्तोऽनुरूपाश्च रुच्या प्रोष्ठपदोपमा ॥ १९ ॥

उत्सवश्च महानासीदयोध्याया जनाकुल ।
अतीत्यैकादशाह तु नामकर्म तथाकरोत् ॥ २० ॥

ज्येष्ठ राम महात्मान भरत कैकेयीसुतम् ।
सौमित्रि लक्ष्मणमिति शत्रुघ्नमपर तथा ॥ २१ ॥

वसिष्ठ परमप्रीतो नामानि कृतवास्तदा ।
तेषा जन्मक्रियादीनि सर्वकर्माण्यकारयत् ॥ २२ ॥

ते चापि मनुजव्याघ्रा वैदिकाध्ययने रता ।
पितृशुश्रूषणरता धनुर्वेदे च निष्ठिता ॥ २३ ॥

अथ राजा दशरथस्तेषा दारक्रिया प्रति ।
चिन्तयामास धर्मात्मा सोपाध्याय सबान्धव ॥ २४ ॥

तस्य चिन्तयमानस्य मन्त्रिमध्ये महात्मन ।
अभ्यागच्छन्महातेजा विश्वामित्रो महामुनि ॥ २५ ॥

अथ हृष्टमना राजा विश्वामित्र महामुनिम् ।
उवाच परमोदारो हृष्टस्तमभिपूजयन् ॥ २६ ॥

अद्य मे सफल जन्म जीवित च सुजीवितम् ।
ब्रूहि यत्प्रार्थित तुभ्य कार्यमागमन प्रति ॥ २७ ॥

कार्यस्य न विमर्श च्च गन्तुमर्हसि कौशिक ।
कर्ता चाहमशेषेण दैवत हि भवान्मम ॥ २८ ॥

तच्छ्रुत्वा राजसिहस्य वाक्यमद्भुतविस्तरम् ।
हृष्टरोमा महातेजा विश्वामित्रोऽभ्यभाषत ॥ २९ ॥

सदृश राजशार्दूल, तवैतद्भुवि नान्यथा ।
महावशप्रसूतस्य वसिष्ठव्यपदेशिन ॥ ३० ॥

यत्तु मे हृद्गत वाक्य तस्य कार्यस्य निश्चयम् ।
कुरुष्व राजशार्दूल भव सत्यप्रतिश्रव ॥ ३१ ॥

अह नियममातिष्ठे सिद्ध्यर्थं पुरुषर्षभ ।
तस्य विघ्नकरौ द्वौ तु राक्षसौ कामरूपिणौ ।
मारीचश्च सुबाहुश्च वीर्यवन्तौ सुशिक्षितौ ॥ ३२ ॥

स्वपुत्र राजशार्दूल राम सत्यपराक्रमम् ।
काकपक्षधर शूर ज्येष्ठ मे दातुमर्हसि ॥ ३३ ॥

शक्तो ह्येष मया गुप्तो दिव्येन स्वेन तेजसा ।
राक्षसा ये विकर्माणस्तेषामपि विनाशने ॥ ३४ ॥

अह वेद्मि महात्मान्न राम सत्यपराक्रमम् ।
वसिष्ठोऽपि महातेजा ये चान्ये तपसि स्थिता ॥ ३५ ॥

तच्छ्रुत्वा राजशार्दूलो विश्वामित्रस्य भाषितम् ।
प्रहृष्टवदनो राममाजुहाव सलक्ष्मणम् ॥ ३६ ॥

स पुत्र मूर्ध्न्युपाघ्राय राजा दशरथ प्रियम् ।
ददौ कुशिकपुत्राय सप्रीतेनान्तरात्मना ॥ ३७ ॥

विश्वामित्रो ययावग्रे ततो रामो धनुर्धर ।
काकपक्षधरो धन्वी त च सौमित्रिरन्वगात् ॥ ३८ ॥

अध्यर्धयोजन गत्वा सरय्वा दक्षिणे तटे ।
रामेति मधुरा वाणी विश्वामित्रोऽभ्यभाषत ॥ ३९ ॥

मन्त्रग्राम गृहाण त्व बलामतिबला तथा ।
एतद्विद्याद्वये प्राप्ते भविता नास्ति ते सम ॥ ४० ॥

ततो रामो जल स्पृष्ट्वा प्रहृष्टवदन शुचि ।
प्रतिजग्राह ते विद्ये महर्षेर्भावितात्मन ॥ ४१ ॥

स वन घोरसकाश दृष्ट्वा नृपवरात्मज ।
अविप्रहतमैक्ष्वाक पप्रच्छ मुनिपुगवम् ॥ ४२ ॥

अहो वनमिद दुर्ग झिल्लिकागणनादितम् ।
सकीर्ण बदरीभिश्च किं न्वेतद्दारुण वनम् ॥ ४३ ॥

तमुवाच महातेजा विश्वामित्रो महामुनि ।
ताटका नाम भद्र ते भार्या सुन्दस्य धीमत ॥ ४४ ॥

इमौ जनपदौ नित्य विनाशयति राघव ।
स्वय पन्थानमावार्य वसत्यध्यर्धयोजने ।
स्वबाहुबलमाश्रित्य जहीमा दुष्टचारिणीम् ॥ ४५ ॥

मुनेर्वचनमक्लीब श्रुत्वा नरवरात्मज ।
ज्याशब्दमकरोत्तीव्र दिश शब्देन नादयन ॥ ४६ ॥

त शब्दमभिनिध्याय राक्षसी क्रोधमूर्छिता ।
श्रुत्वा चाभ्यद्रवद्वेगाद्यत शब्दो विनि सृत ॥ ४७ ॥

ता दृष्ट्वा राघव क्रुद्धा विकृता विकृताननाम् ।
शरेणोरसि विव्याध सा पपात ममार च ॥ ४८ ॥

अथ ता रजनीमुष्य विश्वामित्रो महायशा ।
ददौ रामाय सुप्रीतो मन्त्रग्राममनुत्तमम ॥ ४९ ॥

सर्वसग्रहण येषा दैवतैरपि दुर्लभम ।
तान्यस्त्राणि तदा विप्रो राघवाय न्यवेदयत् ॥ ५० ॥

स च तान राघवो ज्ञात्वा विश्वामित्र महामुनिम् ।
गच्छन्नेवाथ मधुर श्लक्ष्ण वचनमब्रवीत् ॥ ५१ ॥

भगवस्तत्र को देशो यत्र सा तव याज्ञिकी ।
रक्षितव्या क्रिया ब्रह्मन्, मया वध्याश्च राक्षसा ॥ ५२ ॥

विश्वामित्रो महातेजा व्याख्यातुमुपचक्रमे ।
एतमाश्रममायान्ति राक्षसा विघ्नकारिण ।
अत्र ते पुरुषव्याघ्र, हन्तव्या दुष्टचारिण ॥ ५३ ॥

प्रविवेश ततो दीक्षा नियतो नियतेन्द्रिय ।
अथ तौ देशकालज्ञौ राजपुत्रावरिंदमौ ।
अनिद्रौ षडहोरात्र तपोवनमरक्षताम् ॥ ५४ ॥

अथ काले गते तस्मिन् षष्ठेऽहनि समागते ।
तथा माया विकुर्वाणौ राक्षसावभ्यधावताम् ॥ ५५ ॥

मारीचश्च सुबाहुश्च तयोरनुचराश्च ये ।
आगम्य भीमसकाशा रुधिरौघमवासृजन् ॥ ५६ ॥

तावापतन्तौ सहसा दृष्ट्वा राजीवलोचन ।
मानव परमोदारमस्त्र परमभास्वरम ।
चिक्षेप परमक्रुद्धो मारीचोरसि राघव ॥ ५७ ॥

स तेन परमास्त्रेण मानवेन समाहित ।
सपूर्ण योजनशत क्षिप्त सागरसप्लवे ॥ ५८ ॥

सगृह्यास्त्र ततो रामो दिव्यमाग्नेयमद्भुतम् ।
सुबाहूरसि चिक्षेप स विद्ध प्रापतद्भुवि ॥ ५९ ॥

शेषान्वायव्यमादाय निजघान महायशा ।
राघव परमोदारो मुनीना मुदमावहन ॥ ६० ॥

अथ यज्ञे समाप्ते तु विश्वामित्रो महामुनि ।
निरीतिका दिशो दृष्ट्वा काकुत्स्थमिदमब्रवीत् ॥ ६१ ॥

मैथिलस्य नरश्रेष्ठ, जनकस्य भविष्यति ।
यज्ञ परमधर्मिष्ठस्तत्र यास्यामहे वयम ॥ ६२ ॥

त्व चैव नरशार्दूल, सहास्माभिर्गमिष्यसि ।
अद्भुत धनुरत्न च तत्र तद्द्रष्टुमर्हसि ॥ ६३ ॥

एवमुक्त्वा मुनिवर प्रस्थानमकरोत्तदा ।
सर्षिसघ सकाकुत्स्थ आमन्त्र्य वनदेवता ॥ ६४ ॥

ततो मुनिवरस्तूर्ण जगाम सहराघव ।

मिथिलोपवने तत्र आश्रम दृश्य राघव ।
पुराण निर्जन रम्य पप्रच्छ मुनिपुङ्गवम् ।
श्रीमदाश्रमसकाश किं न्विद मुनिवर्जितम् ॥ ६५ ॥

प्रत्युवाच महातेजा विश्वामित्रो महामुनि ।
गौतमस्य नरश्रेष्ठ, पूर्वमासीन्महात्मन ।
आश्रमो दिव्यसकाश सुरैरपि सुपूजित ॥ ६६ ॥

स चेह तप आतिष्ठदहल्यासहित पुरा ।
तस्यान्तर विदित्वा तु सहस्राक्ष शचीपति ।
मुनिवेषधरोऽहल्यामिद वचनमब्रवीत् ।
सगम त्वहमिच्छामि त्वया सह सुमध्यमे ॥ ६७ ॥

अथ दृष्ट्वा सहस्राक्ष मुनिवेषधर मुनि ।
मम रूप समास्थाय कृतवानसि दुर्मते ।
अकर्तव्यमिद तस्माद्विफलस्त्व भविष्यसि ॥ ६८ ॥

तथा शप्त्वा स वै शक्रमहल्यामपि शप्तवान् ।
अदृश्या सर्वभूतानामाश्रमेऽस्मिन्निवत्स्यसि ॥ ६९ ॥

यदा चैतद्वन घोर रामो दशरथात्मज ।
आगमिष्यति दुर्धर्षस्तदा पूता भविष्यसि ॥ ७० ॥

एवमुक्त्वा महातेज गौतमो दुष्टचारिणीम् ।
हिमवच्छिखरे पुण्ये तपस्तेपे महातपा ॥ ७१ ॥

विश्वामित्रवच श्रुत्वा राघव सहलक्ष्मण ।
विश्वामित्र पुरस्कृत्य तमाश्रममथाविशत् ॥ ७२ ॥

दृदर्श च महाभागा तपसा द्योतितप्रभाम् ।
सा हि गौतमवाक्येन दुर्निरीक्ष्या बभूव ह ।
शापस्यान्तमुपागम्य तेषा दर्शनमागता ॥ ७३ ॥

राघवौ तु ततस्तस्या पादौ जगृहतुस्तदा ।
स्मरन्ती गौतमवच प्रतिजग्राह सा च तौ ॥ ७४ ॥

गौतमोऽपि महातेजा अहल्यासहित सुखी ।
राम सपूज्य विधिवत्तपस्तेपे महातपा ॥ ७५ ॥

रामोऽपि परमा पूजा गौतमस्य महामुने ।
सकाशाद्विधिवत्प्राप्य जगाम मिथिला तत ।
विश्वामित्र पुरस्कृत्य यज्ञवाटमुपागमन् ॥ ७६ ॥

विश्वामित्रमनुप्राप्त श्रुत्वा स नृपतिस्तदा ।
प्रत्युज्जगाम सहसा विनयेन समन्वित ॥ ७७ ॥

अथ राजा मुनिश्रेष्ठ कृताञ्जलिरभाषत ।
धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि यस्य मे मुनिपुगव ।
यज्ञोपसदन ब्रह्मन्, प्राप्तोऽसि मुनिभि सह ॥ ७८ ॥

इत्युक्त्वा मुनिशार्दूल प्रहृष्टवदनस्तदा ।
पुनस्त परिपप्रच्छ प्राञ्जलि प्रणतो नृप ॥ ७९ ॥

इमौ कुमारौ भद्र ते देवतुल्यपराक्रमौ ।
काकपक्षधरौ वीरौ श्रोतुमिच्छामि तत्त्वत ॥ ८० ॥

तस्य तद्वचन श्रुत्वा जनकस्य महात्मन ।
न्यवेदयन्महात्मानौ पुत्रौ दशरथस्य तौ ॥ ८१ ॥

सिद्धाश्रमनिवास च राक्षसाना वध तथा ।
अहल्यादर्शन चैव गौतमेन समागमम् ॥ ८२ ॥

महाधनुषि जिज्ञासा कर्तुमागमन तथा ।
एतत्सर्व महातेजा जनकाय महात्मने ।
निवेद्य विरराम्राथ विश्वामित्रो महामुनि ॥ ८३ ॥

एवमुक्तस्तु जनक प्रत्युवाच महामुनिम् ।
इद धनुर्वर ब्रह्मन्, जनकैरभिपूजितम् ।
दर्शयैतन्महाभाग, अनयो राजपुत्रयो ॥ ८४ ॥

विश्वामित्रस्तु धर्मात्मा श्रुत्वा जनकभाषितम् ।
वत्स राम, धनु पश्य इति राघवमब्रवीत् ॥ ८५ ॥

लीलया स धनुर्मध्ये जग्राह वचनान्मुने ।
पश्यता नृसहस्राणा बहूना रघुनन्दन ॥ ८६ ॥

आरोपयित्वा धर्मात्मा पूरयामास तद्धनु ।
तद्बभञ्ज धनुर्मध्ये नरश्रेष्ठो महायशा ॥ ८७ ॥

तस्य शब्दो महानासीन्निर्घातसमनि स्वन ।
भूमिकम्पश्च सुमहान् पर्वतस्येव दीर्यत ॥ ८८ ॥

निपेतुश्च नरा सर्वे तेन शब्देन मोहिता ।
वर्जयित्वा मुनिवर राजान तौ च राघवौ ॥ ८९ ॥

प्रत्याश्वस्ते जने तस्मिन्राजा विगतसाध्वस ।
उवाच प्राञ्जलिर्वाक्य वाक्यज्ञो मुनिपुङ्गवम् ॥ ९० ॥

भगवन्, दृष्टवीर्यो मे रामो दशरथात्मज ।
अत्यद्भुतमचिन्त्य च न तर्कितमिद मया ॥ ९१ ॥

जनकाना कुले कीर्तिमाहरिष्यति मे सुता ।
सीता भर्तारमासाद्य राम दशरथात्मजम् ॥ ९२ ॥

मम सत्या प्रतिज्ञा च वीर्यशुल्केति कौशिक ।
सीता प्राणैर्बहुमता देया रामाय मे सुता ॥ ९३ ॥

भवतोऽनुमते ब्रह्मन्, शीघ्र गच्छन्तु मन्त्रिण ।
मम कौशिक, भद्र ते अयोध्या त्वरिता रथै ।
राजान प्रश्रितैर्वाक्यैरानयन्तु पुर मम ॥ ९४ ॥

जनकेन समादिष्टा दूतास्ते क्लान्तवाहना ।
ददृशुर्देवसकाश वृद्ध दशरथ नृपम्
राजान प्रयता वाक्यमब्रुवन्मधुराक्षरम् ॥ ९५ ॥

पृष्ट्वा कुशलमव्यग्र वैदेहो मिथिलाधिप ।
कौशिकानुमते वाक्यं भवन्तमिदमब्रवीत् ॥ ९६ ॥

तस्य राजन्धनुर्दिव्य मध्ये भग्न महात्मना ।
रामेण हि महाराज, महत्या जनससदि ॥ ९७ ॥

अस्मै देया मया सीता वीर्यशुल्का महात्मने ।
प्रतिज्ञा तर्तुमिच्छामि तदनुज्ञातुमर्हसि ॥ ९८ ॥

इति वाक्य तु तच्छ्रुत्वा राजा परमहर्षित ।
गत्वा चतुरह मार्ग विदेहानभ्युपेयिवान् ॥ ९९ ॥

ततो राजानमासाद्य वृद्ध दशरथ नृपम् ।
जनको मुदितो राजा हर्ष च परम ययौ ॥ १०० ॥

उवाच च नरश्रेष्ठो नरश्रेष्ठ मुदान्वित ।
स्वागत ते महाराज, दिष्ट्या प्राप्तोऽसि राघव ॥ १०१ ॥

पुत्रयोरुभयो प्रीति लप्स्यसे वीर्यनिर्जिताम् ।
ददामि परमप्रीतो वध्वौ ते मुनिपुङ्गव ॥ १०२ ॥

सीता रामाय भद्र ते ऊर्मिला लक्ष्मणाय च ।
एव भवतु भद्र व कुशध्वजसुते इमे ॥ १०३ ॥

पत्न्यौ भजेता सहितौ शत्रुघ्नभरतावुभौ ।
तत सीता समानीय सर्वाभरणभूषिताम् ॥ १०४ ॥

समक्षमग्ने सस्थाप्य राघवाभिमुखे तदा ।
अब्रवीज्जनको राजा कौसल्यानन्दवर्धनम् ॥ १०५ ॥

इय सीता मम सुता सहधर्मचरी तव ।
प्रतीच्छ चैना भद्र ते पाणि गृह्णीष्व पाणिना ॥ १०६ ॥

पतिव्रता महाभागा छायेवानुगता सदा ।
इत्युक्त्वा प्राक्षिपद्राजा मन्त्रपूत जल तदा ॥ १०७ ॥

एव दत्त्वा तदा सीता मन्त्रोदकपुरस्कृताम् ।
अब्रवीज्जनको राजा हर्षेणाभिपरिप्लुत ॥ १०८ ॥

लक्ष्मणागच्छ भद्र ते ऊर्मिलामुद्यता मया ।
प्रतीच्छ पाणि गृह्णीष्व मा भूत्कालस्य पर्यय ॥ १०९ ॥

तमेवमुक्त्वा जनको भरत चाभ्यभाषत ।
गृहाण पाणि माण्डव्या पाणिना रघुनन्दन ॥ ११० ॥

शत्रुघ्न चापि धर्मात्मा अब्रवीज्जनकेश्वर ।
श्रुतकीर्त्या महाबाहो पाणि गृह्णीष्व पाणिना ॥ १११ ॥

जनकस्य वच श्रुत्वा पाणीन्पाणिभिरस्पृशन् ।
चत्वारस्ते चतसृणा वसिष्ठस्य मते स्थिता ॥ ११२ ॥

अग्नि प्रदक्षिणीकृत्य वेदि राजानमेव च ।
ऋषींश्चैव महात्मान सभार्या रघुसत्तमा ।
यथोक्तेन पथा चक्रुर्विवाह विधिपूर्वकम ॥ ११३ ॥

अथ रात्र्या व्यतीताया विश्वामित्रो महामुनि ।
आपृच्छ्य तौ च राजानौ जगामोत्तरपर्वतम् ॥ ११४ ॥

राजाप्ययोध्याधिपति सह पुत्रैर्महात्मभि ।
ऋषीन् सर्वान् पुरस्कृत्य जगाम सबलानुग ॥ ११५ ॥

ददर्श भीमसकाश जटामण्डलधारिणम् ।
भार्गव जामदग्न्य त राजराजविमर्दिनम् ॥ ११६ ॥

त दृष्ट्वा भीमसकाश ज्वलन्तामिव पावकम् ।
ऋषयो रामरामेति वचो मधुरमब्रुवन् ॥ ११७ ॥

राम दाशरथि रामो जामदग्न्योऽभ्यभाषित ।
राम दाशरथे राम वीर्य ते श्रूयतेऽद्भुतम् ॥ ११८ ॥

धनुषो भेदन चैव निखिलेन मया श्रुतम ।
तच्छ्रुत्वाहमनुप्राप्तो धनुर्गृह्य पर शुभम ॥ ११९ ॥

तदिद घोरसकाश जामदग्न्य महद्धनु ।
पूरयस्व शरेणैव स्वबल दर्शयस्व च ॥ १२० ॥

श्रुत्वा तज्जामदग्न्यस्य वाक्य दाशरथिस्तदा ।
आरोप्य स धनू राम शर सज्य चकार ह ॥ १२१ ॥

जामदग्न्य ततो राम राम क्रुद्धोऽब्रवीद्वच ।
इमा पादगति राम तपोबलसमार्जितान् ॥ १२२ ॥

लोकानप्रतिमान्वापि हनिष्यामि यदिच्छसि ।
तेजोऽभिहतवीर्यत्वाज्जामदग्न्यो जडीकृत ॥ १२३ ॥

रामो दाशरथि श्रीमाश्चिक्षेप शरमुत्तमम् ।
स हतान् दृश्य रामेण स्वान् लोकास्तपसार्जितान् ॥ १२४ ॥

जामदग्न्यो जगामाशु महेन्द्र पर्वतोत्तमम् ।
गतो राम इति श्रुत्वा हृष्ट प्रमुदितो नृप ॥ १२५ ॥

चोदयामास ता सेना जगामाशु तत पुरीम् ।
ननन्द सजनो राजा गृहे कामै सुपूजित ॥ १२६ ॥

कुमाराश्च महात्मानो वीर्येणाप्रतिमा भुवि ।
कृतदारा कृतास्त्राश्च सधना ससुहृज्जना ॥ १२७ ॥

शुश्रूषमाणा पितर वर्तयन्ति नरर्षभा ।
रामस्तु सीतया सार्ध विजहार बहूनृतून् ॥ १२८ ॥

प्रिया तु सीता रामस्य दारा पितृकृता इति ।
गुणाद्रूपगुणाच्चापि प्रीतिर्भूयोऽभ्यवर्धत ॥ १२९ ॥

तस्याश्च भर्ता द्विगुण हृदये परिवर्तते ।
अन्तर्जातमपि व्यक्तमाख्याति हृदय हृदा ॥ १३० ॥

तया स राजर्षिसुतोऽभिरामया
समेयिवानुत्तमराजकन्यया ।
अतीव राम शुशुभेऽतिकामया
विभु श्रिया विष्णुरिवामरेश्वर ॥ १३१ ॥

इति बालकाण्ड ॥

# अयोध्याकाण्डम् ।

---

गच्छता मातुलकुल भरतेन तदानघ ।
शत्रुघ्नो नित्यशत्रुघ्नो नीत प्रीतिपुरस्कृत ॥ १ ॥

अथ राज्ञो बभूवैव वृद्धस्य चिरजीविन ।
प्रीतिरेषा कथ रामो राजा स्यान्मयि जीवति ॥ २ ॥

वृद्धिकामो हि लोकस्य सर्वभूतानुकम्पन ।
मत्त प्रियतरो लोके पर्जन्य इव वृष्टिमान् ॥ ३ ॥

तत परिषद सर्वामामन्त्र्य वसुधाधिप ।
हितमुद्धर्षण चैवमुवाच प्रथित वच ॥ ४ ॥

इद शरीर कृत्स्नस्य लोकस्य चरता हितम् ।
पाण्डुरस्यातपत्रस्य छायाया जरित मया ॥ ५ ॥

सोऽह विश्रममिच्छामि पुत्र कृत्वा प्रजाहिते ।
सनिकृष्टानिमान्सर्वाननुमान्य द्विजर्षभान् ॥ ६ ॥

इति ब्रुवन्त मुदिता प्रत्यनन्दन्नृपा नृपम् ।
वृष्टिमन्त महामेघ नदन्त इव बर्हिण ॥ ७ ॥

इच्छामो हि महाबाहु रघुवीर महाबलम ।
गजेन महता यान्त राम छत्रावृताननम् ॥ ८ ॥

बहवो नृप, कल्याणगुणा पुत्रस्य सन्ति ते ।
इक्ष्वाकुभ्योऽपि सर्वेभ्यो ह्यतिरिक्तो विशापते ।। ९ ।।

राम सत्पुरुषो लोके सत्यधर्मपरायण ।
धर्मज्ञ सत्यसन्धश्च शीलवाननसूयक ।
प्रियवादी च भूताना सत्यवादी च राघव ।। १० ।।

देवासुरमनुष्याणा सर्वास्त्रेषु विशारद ।
सम्यग्विद्याव्रतस्नात यथावत्साङ्गवेदवित् ।। ११ ।।

गान्धर्वेषु भुवि श्रेष्ठो बभूव भरताग्रज ।
यदा व्रजति सग्राम ग्रामार्थे नगरस्य वा ।
गत्वा सौमित्रिसहितो नाविजित्य निवर्तते ।। १२ ।।

व्यसनेषु मनुष्याणा भृश भवति दु खित ।
उत्सवेषु च सर्वेषु पितेव परितुष्यति ।। १३ ।।

सम्यग्योक्ता श्रेयसा च न विगृह्य कथारुचि ।
उत्तरोत्तरयुक्तौ च वक्ता वाचस्पतिर्यथा ।। १४ ।।

प्रजापालनतत्त्वज्ञो न रागोपहतेन्द्रिय ।
शक्तस्त्रैलोक्यमप्येको भोक्तु कि नु महीमिमाम् ।। १५ ।।

नास्य क्रोध प्रसादश्च निरर्थोऽस्ति कदाचन ।
तमेव गुणसम्पन्न राम सत्यपराक्रमम् ।। १६ ।।

आशसते जन सर्वो राष्ट्रे पुरवरे तथा ।
स्त्रियो वृद्धास्तरुण्यश्च सायप्रात समाहिता ।। १७ ।।

तेषामञ्जलिपद्मानि प्रगृहीतानि सर्वश ।
प्रतिगृह्याब्रवीद्राजा तेभ्य प्रियहित वच ॥ १८ ॥

अहोऽस्मि परमप्रीत प्रभावश्चातुलो मम ।
यन्मे ज्येष्ठ प्रिय पुत्र यौवराज्यस्थमिच्छथ ॥ १९ ॥

तत सुमन्त्र द्युतिमान्राजा वचनमब्रवीत् ।
राम कृतात्मा भवता शीघ्रमानीयतामिति ॥ २० ॥

स तथेति प्रतिज्ञाय सुमन्त्रो राजशासनात् ।
राम तत्रानयाचक्रे रथेन रथिना वरम ॥ २१ ॥

प्रासादस्थो रथगत ददर्शायान्तमात्मजम ।
गन्धर्वराजप्रतिम लोके विख्यातपौरुषम् ॥ २२ ॥

दीर्घबाहु महासत्त्व मत्तमातङ्गगामिनम् ।
चन्द्रकान्तानन राममतीव प्रियदर्शनम् ॥ २३ ॥

रूपौदार्यगुणै पुसा दृष्टिचित्तापहारिणम् ।
घर्माभितप्ता पर्जन्य ह्लादयन्तमिव प्रजा ॥ २४ ॥

न ततर्प समायान्त पश्यमानो नराधिप ।
प्रणमन्त समुत्थाप्य त परिष्वज्य भूमिप ।
प्रदिश्य चास्मै रुचिरमासन पुनरब्रवीत् ॥ २५ ॥

अद्य प्रकृतय सर्वास्त्वामिच्छन्ति नराधिपम ।
अतस्त्वा युवराजानमभिषेक्ष्यामि पुत्रक ॥ २६ ॥

इत्युक्त सोऽभ्यनुज्ञात श्वोभाविन्यभिषेचने ।
व्रजेति राम पितरमभिवाद्याभ्यगाद्गृहम् ॥ २७ ॥

ज्ञातिदासी यतो जाता कैकेय्यास्तु सहोषिता ।
प्रासाद चन्द्रसङ्काशमारुरोह यदृच्छया ॥ २८ ॥

प्रहृष्टमुदितै पौरैरुच्छ्रितध्वजमालिनीम् ।
अयोध्या मन्थरा दृष्ट्वा पर विस्मयमागता ॥ २९ ॥

प्रहर्षोत्फुल्लनयना पाण्डुरक्षौमवासिनीम् ।
अविदूरे स्थिता दृष्ट्वा धात्री पप्रच्छ मन्थराम् ॥ ३० ॥

विदीर्यमाणा हर्षेण धात्री तु परया मुदा ।
आचचक्षेऽथ कुब्जायै भूयसी राघवश्रियम् ॥ ३१ ॥

सा दह्यमाना कोपेन मन्थरा पापदर्शिनी ।
शयानामेत्य कैकेयीमिद वचनमब्रवीत् ॥ ३२ ॥

उत्तिष्ठ मूढे, किं शेषे भय त्वामभिवर्तते ।
उपप्लुतमघौघेन किमात्मान न बुध्यसे ॥ ३३ ॥

अक्षय्य सुमहद्देवि, प्रवृत्त त्वद्विनाशनम्।
राम दशरथो राजा यौवराज्येऽभिषेक्ष्यति ॥ ३४ ॥

सा प्राप्तकाल कैकेयि, क्षिप्र कुरु हित त्वव ।
त्रायस्व पुत्रमात्मान मा च विस्मयदर्शने ॥ ३५ ॥

अभिद्रुतमिवारण्ये सिंहेन गजयूथपम् ।
प्रच्छाद्यमान रामेण भरत त्रातुमर्हसि ॥ ३६ ॥

दर्पान्निराकृता पूर्वं त्वया सौभाग्यवत्तया ।
राममाता सपत्नी ते कथं वैरं न यातयेत् ॥ ३७ ॥

एवमुक्ता तु कैकेयी कोपेन ज्वलितानना ।
दीर्घमुष्णं विनिश्वस्य मन्थरामिदमब्रवीत् ॥ ३८ ॥

अद्य राममितः क्षिप्रं वनं प्रस्थापयाम्यहम् ।
यौवराज्ये च भरतं क्षिप्रमेवाभिषेचये ॥ ३९ ॥

क्रोधागारे निपतिता सा बभौ मलिनाम्बरा ।
एकवेणीं दृढं बद्ध्वा गतसत्त्वेव किन्नरी ॥ ४० ॥

आज्ञाप्य तु महाराजो राघवस्याभिषेचनम् ।
उपस्थानमनुज्ञाप्य प्रविवेश निवेशनम् ॥ ४१ ॥

स कैकेय्या गृहं श्रेष्ठं प्रविवेश महायशाः ।
पाण्डुराभ्रमिवाकाशं राहुयुक्तं निशाकरः ॥ ४२ ॥

तत्र तां पतितां भूमौ शयानामतथोचिताम् ।
प्रतप्त इव दुःखेन सोऽपश्यज्जगतीपतिः ॥ ४३ ॥

कामी कमलपत्राक्षीमुवाच वनितामिदम् ।
आत्मनो जीवितेनापि ब्रूहि यन्मनसेच्छसि ॥ ४४ ॥

बलमात्मनि जानन्ती न मां शङ्कितुमर्हसि ।
करिष्यामि तव प्रीतिं सुकृतेनापि ते शपे ॥ ४५ ॥

भूमौ शेषे किमर्थं त्वं मयि कल्याणचेतसि ।
यावदावर्तते चक्रं तावती मे वसुंधरा ।
ततो वृणीष्व कैकेयि यद्यत्त्वं मनसेच्छसि ॥ ४६ ॥

त मन्मथशरैर्विद्ध कामवेगवशानुगम् ।
उवाच पृथिवीपाल कैकेयी दारुण वच ॥ ४७ ॥

स्मर राजन्, पुरावृत्त तस्मिन्दैवासुरे रणे ।
तत्र चान्यावयन्छत्रुस्तव जीवितमन्तरा ॥ ४८ ॥

तत्र चापि मया देव, यत्त्व समभिरक्षित ।
जाग्रत्या यतमानायास्ततो मे प्राददा वरौ ॥ ४९ ॥

तौ तु दत्तौ वरौ देव, निक्षेपौ मृगयाम्यहम् ।
तवैव पृथिवीपाल, सकाशे सत्यसगर ॥ ५० ॥

तत्प्रतिश्रुत्य धर्मेण न चेद्दास्यसि मे वरम् ।
अद्यैव हि प्रहास्यामि जीवित त्वद्विमानिता ॥ ५१ ॥

तौ तावदहमद्यैव वक्ष्यामि शृणु मे वच ।
अभिषेकसमारम्भो राघवस्योपकल्पित ।
अनेनैवाभिषेकेण भरतो मेऽभिषेच्यताम् ॥ ५२ ॥

नवपञ्च च वर्षाणि दण्डकारण्यमाश्रित ।
चीराजिनजटाधारी रामो भवतु तापस ॥ ५३ ॥

तत श्रुत्वा महाराज कैकेय्या दारुण वच ।
चिन्तामभिसमापेदे मुहूर्त प्रतताप च ॥ ५४ ॥

प्रतिलभ्य चिरात्सज्ञा कैकेयीवाक्यताडित ।
व्यथितो विक्लबश्चैव व्याघ्री दृष्ट्वा यथा मृग ॥ ५५ ॥

मम वृद्धस्य कैकेयि, गतान्तस्य तपस्विन ।
दीन लालप्यमानस्य कारुण्य कर्तुमर्हसि ॥ ५६ ॥

त्व तु लुब्ध प्रमत्तश्च पराधीनश्च रावण ।
विषये स्वे समुत्पन्न भय यो नावबुद्ध्यसे ॥ २६ ॥

रामस्य तु विशालाक्षी पूर्णेन्दुसदृशानना ।
सीता नाम वरारोहा वैदेही तनुमध्यमा ॥ २७ ॥

ता तु विस्तीर्णजघना पीनश्रोणीपयोधराम् ।
भार्यार्थे च तवानेतुमुद्यताह वराननाम् ॥ २८ ॥

विरूपितास्मि क्रूरेण लक्ष्मणेन महाभुज ।
यदि तस्यामभिप्रायो भार्यार्थे तव जायते ।
शीघ्रमुद्ध्रियता पादो जायार्थमिह दक्षिण ॥ २९ ॥

तत शूर्पणखावाक्य तच्छ्रुत्वा रोमहर्षणम् ।
सचिवानभ्यनुज्ञाय कार्य बुद्ध्वा जगाम स ॥ ३० ॥

ददर्श नियताहार मारीच नाम राक्षसम् ।
त च पश्चादिद वाक्यमब्रवीद्वाक्यकोविद ॥ ३१ ॥

चदुर्दशसहस्राणि रक्षसामुग्रतेजसाम् ।
निहतानि शरैस्तीक्ष्णैर्मानुषेण पदातिना ॥ ३२ ॥

स हन्ता तस्य सैन्यस्य राम क्षत्रियपासन ।
तस्य भार्या जनस्थानात्सीता सुरसुतोपमाम् ॥ ३३ ॥

आनयिष्यामि विक्रम्य साह्यस्तत्र मे भव ।
प्रत्युवाच महाप्राज्ञो मारीचो राक्षसेश्वरम् ॥ ३४ ॥

सुलभा पुरुषा राजन्, सतत प्रियवादिन ।
अप्रियस्य तु पथ्यस्य वक्ता श्रोता च दुर्लभ ॥ ३५ ॥

न नून बुध्यसे राम महावीर्य गुणोन्नतम ।
शरार्चिषमनाधृष्य चापखड्गेन्धन रणे ।
रामाग्नि सहसा दीप्त न प्रवेष्टु त्वमर्हसि ॥ ३६ ॥

अप्रमेय हि तत्तेजो यस्य सा जनकात्मजा ।
न त्व समर्थस्ता हर्तु रामचापाश्रया वने ॥ ३७ ॥

किमुद्यममिम व्यर्थ कृत्वा ते राक्षसाधिप ।
दृष्टश्चेत्त रणे तेन तदन्त तव जीवितम् ॥ २८ ॥

किन्तु शक्य मया कर्तुमेव त्वयि दुरात्मनि ।
एष गच्छाम्यह तात, स्वस्ति तेऽस्तु निशाचर ॥ ३९ ॥

मनोहर दर्शनीय रूप कृत्वा स राक्षस ।
प्रलोभनार्थ वैदेह्या नानाधातुविचित्रितम् ।
विचचार पुनश्चित्र दीपयन्निव तद्वनम् ॥ ४० ॥

अदृष्टपूर्व त दृष्ट्वा नानारत्नमय मृगम ।
विस्मय परम सीता जगाम जनकात्मजा ॥ ४१ ॥

लोभितस्तेन रूपेण सीतया च प्रचोदित ।
उवाच राघवो हृष्टो भ्रातर लक्ष्मण वच ॥ ४२ ॥

यावद्गच्छामि सौमित्रे, मृगमानयितु द्रुतम् ।
अप्रमत्तेन ते भाव्यमाश्रमस्थेन सीतया ॥ ४३ ॥

तथा तु त समादिश्य भ्रातर रघुनन्दन ।
बद्धासिर्धनुरादाय प्रदुद्राव यतो मृग ॥ ४४ ॥

दर्शनादर्शनादेव सोऽपकर्षत राघवम्
सुदूरमाश्रमस्यास्य मारीचो मृगता गत ॥ ४५ ॥

दृष्ट्वा रामो महातेजास्त हन्तु कृतनिश्चय ।
मुमोच ज्वलित दीप्तमस्त्र ब्रह्मविनिर्मितम् ॥ ४६ ॥

शरीरे मृगरूपस्य विनिर्भिद्य शरोत्तम ।
मारीचस्यैव हृदय बिभेदाशनिसनिभ ॥ ४७ ॥

म्रियमाणस्तु मारीचो दध्यौ केन तु लक्ष्मणम् ।
इह प्रस्थापयेत्सीता शून्ये ता रावणो हरेत् ॥ ४८ ॥

स प्राप्तकालमाज्ञाय चकार च तत स्वरम् ।
सदृश राघवस्यैव हा सीते, लक्ष्मणेति च ॥ ४९ ॥

आर्तस्वर तु त भर्तुर्विज्ञाय सदृश वने ।
उवाच लक्ष्मण सीता गच्छ जानीहि राघवम् ॥ ५० ॥

अब्रवील्लक्ष्मणस्त्रस्ता सीता मृगवधूमिव ।
अवध्य समरे रामो नैव त्व वक्तुमर्हसि ।
न त्वामस्मिन्वने हातुमुत्सहे राघव विना ॥ ५१ ॥

लक्ष्मणेनैवमुक्ता सा क्रुद्धा सरक्तलोचना ।
अब्रवीत्परुष वाक्य लक्ष्मण सत्यवादिनम् ॥ ५२ ॥

तथा परुषमुक्तस्तु कुपितो राघवानुज ।
समाकाङ्क्षन् भृश राम प्रतस्थे नचिरादिव ॥ ५३ ॥

तदासाद्य दशग्रीव क्षिप्रमन्तरमास्थित ।
जग्राह रावण सीता बुध खे रोहिणीमिव ॥ ५४ ॥

तत सा राक्षसेन्द्रेण ह्रियमाणा विहायसा ।
वनस्पतिगत गृध्र ददर्शायतलोचना ॥ ५५ ॥

समाक्रन्दद्भयपरा दु खोपहतया गिरा ।
तद्बभूवाद्भुत युद्ध गृध्रराक्षसयोस्तदा ॥ ५६ ॥

स छिन्नपक्ष सहसा रक्षसा रौद्रकर्मणा ।
निपपात हतो गृध्रो धरण्यामल्पजीवित ॥ ५७ ॥

स तु ता राम रामेति रुदन्ती लक्ष्मणेति च ।
जगामादाय चाकाश रावणो राक्षसेश्वर ॥ ५८ ॥

प्रविवेश पुरी लङ्का रूपिणी मृत्युमात्मन ।
निदधे रावण सीता मयो मायामिव स्त्रियम् ॥ ५९ ॥

दृष्ट्वाश्रमपद शून्य रामो दशरथात्मज ।
वृक्षाद्वृक्ष प्रधावन् स गिरेरद्रि नदान्नदीम् ।
बभूव विलपन्राम शोकपङ्कार्णवाप्लुत ॥ ६० ॥

तमुद्वीक्ष्याथ दीनात्मा विलपन्तमनन्तरम् ।
वाचातिसन्नया राम जटायुरिदमब्रवीत् ।
हृता सा राक्षसेन्द्रेण रावणेन विहायसा ॥ ६१ ॥

इत्युक्त्वा दुर्लभान्प्राणान्मुमोच पतगेश्वर ।
प्रतस्थे तु दिश गृह्य प्रतीचीं नृवरात्मज ॥ ६२ ॥

ततो महद्वर्त्म सुदूरसक्रम
क्रमेण गत्वा प्रतिकूलधन्वनम ।
ददर्श पम्पा शुभदर्शकानना-
मनेकनानाविधपाक्षिजालकाम् ॥ ६३ ॥

इति आरण्यकाण्ड ॥

# किष्किन्धाकाण्डम् ।

स ता पुष्करिणी गत्वा पद्मोत्पलझषाकुलाम् ।
राम सौमित्रिसहितो विललापाकुलेन्द्रिय ॥ १ ॥

तौ दृष्ट्वा तु महात्मानौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।
वरायुधधरौ वीरौ सुग्रीव शङ्कितोऽभवत् ॥ २ ॥

तत शुभतर वाक्य हनुमन्तमुवाच ह ।
वालिप्रणिहितावेतौ शङ्केऽह पुरुषोत्तमौ ॥ ३ ॥

शुभात्मानौ यदि त्वेतौ जानीहि त्व प्लवङ्गम ।
वचो विज्ञाय हनुमान् सुग्रीवस्य महात्मन ॥ ४ ॥

विनीतवदुपागम्य राघवौ प्रणिपत्य च ।
उवाच कामतो वाक्य मृदु सत्यपराक्रमौ ॥ ५ ॥

राजर्षिदेवप्रतिमौ तापसौ सशितव्रतौ ।
देश कथमिम प्राप्तौ भवन्तौ वरवर्णिनौ ॥ ६ ॥

सुग्रीवो नाम धर्मात्मा कश्चिद्वानरयूथप ।
वीरो विनिकृतो भ्रात्रा जगद्भ्रमति नित्यश ॥ ७ ॥

युवाभ्या सह धर्मात्मा सुग्रीव सख्यमिच्छति ।
तस्य मा सचिव वित्त वानर पवनात्मजम् ॥ ८ ॥

एवमुक्तस्तु सौमित्रि सुग्रीवसचिव कपिम् ।
अभ्यभाषत वाक्यज्ञो वाक्यज्ञ पवनात्मजम् ॥ ९ ॥

तमेव चावा मार्गाव सुग्रीव प्लवगेश्वरम् ।
यथा ब्रवीषि हनुमन्, सुग्रीववचनादिह ॥ १० ॥

तत्तथा हि करिष्यावो वचनात्कपिसत्तम ।
ततस्तु स महाप्राज्ञो हनुमान्मारुतात्मज ॥ ११ ॥

जगामादाय तौ वीरौ हरिराजाय राघवौ ।
श्रुत्वा हनुमतो वाक्य सुग्रीवो हृष्टमानस ॥ १२ ॥

दर्शनीयतमो भूत्वा प्रीत्या प्रोवाच राघवम् ।
यत्त्वमिच्छसि सौहार्द वानरेण मया सह ॥ १३ ॥

गृह्यता पाणिना पाणिर्मर्यादा बध्यता ध्रुवा ।
एतत्तु वचन श्रुत्वा सुग्रीवेण सुभाषितम् ॥ १४ ॥

स प्रहृष्टमना हस्त पीडयामास पाणिना ।
ततोऽग्निं दीप्यमान तौ चक्रतुश्च प्रदक्षिणम् ॥ १५ ॥

सुग्रीवो राघवश्चैव वयस्यत्वमुपागतौ ।
सुग्रीवो राघव वाक्यमित्युवाच प्रहृष्टवत् ॥ १६ ॥

अह विनिकृतो राम, चरामीह भयार्दित ।
हृतभार्यो वने त्रस्तो दुर्गमेतदुपाश्रित ॥ १७ ॥

वालिनो मे महाभाग, भयार्तस्याभय कुरु ।
प्रत्यभाषत काकुत्स्थ सुग्रीव प्रहसन्निव ॥ १८ ॥

वालिनं तं वधिष्यामि तव भार्यापहारिणम् ।
सुग्रीवं परमप्रीतं सुमहद्वाक्यमब्रवीत् ॥ १९ ॥

अहमानीय दास्यामि तव भार्यामरिन्दम ।
उत्तरीयं तया त्यक्तं शुभान्याभरणानि च ॥ २० ॥

आनयाम्यहमेतानि प्रत्यभिज्ञातुमर्हसि ।
इदं पश्येति रामाय दर्शयामास वानरः ॥ २१ ॥

सर्वे ते त्वरितं गत्वा किष्किन्धां वालिपालिताम् ।
वृक्षैरात्मानमावृत्य ह्यतिष्ठन् गहने वने ॥ २२ ॥

तमथोवाच सुग्रीवं वचनं शत्रुसूदनः ।
सुग्रीव, कुरु तं शब्दं निष्पतेद्येन वानरः ॥ २३ ॥

स तु रामवचः श्रुत्वा सुग्रीवो हेमपिङ्गलः ।
ननर्द क्रूरनादेन विनिर्भिन्दन्निवाम्बरम् ॥ २४ ॥

श्रुत्वा तु तस्य निनदं सर्वभूतप्रकम्पनम् ।
वाली दंष्ट्राकरालस्तु क्रोधाद्दीप्ताग्निसन्निभः ॥ २५ ॥

नगरान्निर्ययौ क्रुद्धो महासर्प इव श्वसन् ।
तयोर्युद्धमभूद्घोरं वृत्रवासवयोरिव ॥ २६ ॥

राघवेण महाबाणो वालिवक्षसि पातितः ।
ततस्तेन महातेजा वीर्योत्सिक्तः कपीश्वरः ॥ २७ ॥

वेगेनाभिहतो वाली निपपात महीतले ।
विवृतैर्दशनैर्घोरैः बभूवोत्क्रान्तजीवितः ॥ २८ ॥

यावत्तु निर्यतस्तस्य रजोरूपमदृश्यत ।
नैवेक्ष्वाकुवरस्तावत्सञ्जहारात्मचक्षुषी ॥ १३४ ॥

ततस्तु तमसातीरं रम्यमाश्रित्य राघवः ।
उपास्य तु शिवां सन्ध्यां दृष्ट्वा रात्रिमुपस्थिताम् ।
रामः सौमित्रिणा सार्धं सभार्यः संविवेश ह ॥ १३५ ॥

अथ रामोऽब्रवीच्छ्रीमान् सुमन्त्र युज्यतां रथः ।
गमिष्यामि ततोऽरण्यं गच्छ शीघ्रमितः प्रभो ॥ १३६ ॥

सूतस्ततः सन्त्वरितः स्यन्दनं तैर्हयोत्तमैः ।
योजयित्वाथ रामाय प्राञ्जलिः प्रत्यवेदयत् ॥ १३७ ॥

रामोऽपि रात्रिशेषेण तेनैव महदन्तरम् ।
जगाम पुरुषव्याघ्रः पितुराज्ञामनुस्मरन् ॥ १३८ ॥

तत्र त्रिपथगां दिव्यां शिवतोयामशैवलाम् ।
ददर्श राघवो गङ्गां पुण्यामृषिनिषेविताम् ॥ १३९ ॥

तत्र राजा गुहो नाम रामस्यात्मसमः सखा ।
निषादजात्यो बलवान्स्थपतिश्चेति विश्रुतः ॥ १४० ॥

स श्रुत्वा पुरुषव्याघ्रं रामं विषयमागतम् ।
वृद्धैः परिवृतोऽमात्यैर्ज्ञातिभिश्चाप्युपागतः ॥ १४१ ॥

ततश्चीरोत्तरासङ्गः सन्ध्यामन्वास्य पश्चिमाम् ।
जलमेवाददे भोज्यं लक्ष्मणेनाहृतं स्वयम् ॥ १४२ ॥

प्रभाताया तु शर्वर्या पृथुवक्षा महायशा ।
गुह वचनमक्लीबो रामो हेतुमदब्रवीत् ।
जटा कृत्वा गमिष्यामि न्यग्रोधक्षीरमानय ॥ १४३ ॥

तत्क्षीर राजपुत्राय गुह क्षिप्रमुपाहरत् ।
लक्ष्मणस्यात्मनश्चैव रामस्तेनाकरोज्जटा ॥ १४४ ॥

अनुज्ञाय सुमन्त्र च सबल चैव त गुहम् ।
आस्थाय नाव रामस्तु चोदयामास नाविकान् ॥ १४५ ॥

तीर तु समनुप्राप्य नाव हित्वा नरर्षभ ।
प्रातिष्ठत सह भ्रात्रा वैदेह्या चापि भार्यया ॥ १४६ ॥

रामस्त्वाश्रममासाद्य त्रासयन्मृगपक्षिण ।
गत्वा मुहूर्तमध्वान भरद्वाजमुपागमत् ॥ १४७ ॥

स राम सर्वकामैस्त भरद्वाज प्रियातिथिम् ।
सभार्य सह च भ्रात्रा प्रतिजग्राह धर्मवित् ॥ १४८ ॥

सीतातृतीय काकुत्स्थ परिश्रान्त सुखोचित ।
भरद्वाजाश्रमे रम्ये ता रात्रिमवसत्सुखम् ॥ १४९ ॥

रात्र्या तु तस्या व्युष्टाया भरद्वाजोऽब्रवीदिदम् ।
मधुमूलफलोपेत चित्रकूट व्रजेति ह ॥ १५० ॥

तत प्लवेनाशुमती शीघ्रगामूर्मिमालिनीम् ।
तीरजैर्बहुभिर्वृक्षै सतेरुर्यमुना नदीम् ॥ १५१ ॥

ततस्तौ पादचारेण गच्छन्तौ सह सीतया ।
रम्यमासेदतु शैल चित्रकूट मनोरमम् ॥ १५२ ॥

सुरम्यमासाद्य तु चित्रकूट
नदी च ता माल्यवती सुतीर्थाम् ।
ननन्द हृष्टा मृगपक्षिजुष्टा
जहौ च दु ख पुरविप्रवासात् ॥ १५३ ॥

अनुज्ञात सुमन्त्रोऽथ योजयित्वा हयोत्तमान् ।
अयोध्यामेव नगरी प्रययौ गाढदुमना ॥ १५४ ॥

अथ सूतो महाराज कृताञ्जलिरुपस्थित ।
राममेवानुशोचन्त दु खशोकसमन्वितम् ॥ १५५ ॥

राजा तु रजसा सूत ध्वस्ताङ्ग समुपस्थितम् ।
अश्रुपूर्णमुख दीनमुवाच परमार्तवत् ॥ १५६ ॥

सुकुमार्या तपस्विन्या सुमन्त्र, सह सीतया ।
राजपुत्रौ कथ पादैरवरुह्य रथाद्गतौ ॥ १५७ ॥

इति सूतो नरेन्द्रेण चोदित सज्जमानया ।
उवाच वाचा राजान सबाष्पपरिरब्धया ॥ १५८ ॥

जटा कृत्वा महाराज, चीरवल्कलधारिणौ ।
गङ्गामुत्तीर्य वीरौ तौ प्रयागाभिमुखौ गतौ ॥ १५९ ॥

सूतस्य वचन श्रुत्वा वाचा परमदीनया ।
बाष्पोपहतया राजा त सूतमिदमब्रवीत् ॥ १६० ॥

अतो नु किं दुःखतरं योऽहमिक्ष्वाकुनन्दनम् ।
इमामवस्थामापन्नो नेह पश्यामि राघवम् ॥ १६१ ॥

हा राघव, महाबाहो, हा ममायासनाशन ।
हा पितृप्रिय, मे नाथ, हाद्य क्वासि गतः सुत ॥ १६२ ॥

इति रामस्य मातुश्च सुमित्रायाश्च सन्निधौ ।
राजा दशरथः शोचञ्जीवितान्तमुपागमत् ॥ १६३ ॥

अतीतमाज्ञाय तु पार्थिवर्षभं
यशस्विनं सपरिवार्य पत्नयः ।
भृशं रुदन्त्यः करुणं सुदुःखिता
प्रगृह्य बाहू व्यलपन्ननाथवत् ॥ १६४ ॥

आक्रन्दितनिरानन्दा साश्रुकण्ठजनाकुला ।
अयोध्यायामवतता सा व्यतीयाय शर्वरी ॥ १६५ ॥

तमग्निमिव संशान्तमम्बुहीनमिवार्णवम् ।
हतप्रभमिवादित्यं स्वर्गस्थं प्रेक्ष्य पार्थिवम् ॥ १६६ ॥

एते द्विजाः सहामात्यैः पृथग्वाचमुदीरयन् ।
वसिष्ठमेवाभिमुखाः श्रेष्ठं राजपुरोहितम् ॥ १६७ ॥

इक्ष्वाकूणामिहाद्यैव कश्चिद्राजा विधीयताम् ।
अराजकं हि नो राष्ट्रं न विनाशमवाप्नुयात् ॥ १६८ ॥

स तान्समीक्ष्य द्विजवर्य, वृत्तं
नृपं विना राज्यमरण्यभूतम् ।

कुमारमिक्ष्वाकुसुत वदान्य
त्वमेव राजानमिहाभिषिञ्च ॥ १६९ ॥

वसिष्ठेनाभ्यनुज्ञाता दूता सत्वरिता ययु ।
प्रविश्यासह्यपरिघ रम्य राजगृह पुरम् ।
राज्ञ पादौ गृहीत्वा तु तमूचुर्भरत वच ॥ १७० ॥

पुरोहितस्त्वा कुशल प्राह सर्वे च मन्त्रिण ।
त्वरमाणश्च निर्याहि कृत्यमात्ययिक त्वया ॥ १७१ ॥

भरतश्चापि तान् दूतानेवमुक्तोऽभ्यभाषत ।
आपृच्छेऽह महाराज दूता सत्वरयन्ति माम् ॥ १७२ ॥

स मातामहमापृच्छय मातुल च युधाजितम् ।
रथमारुह्य भरत शत्रुघ्नसहितो ययौ ॥ १७३ ॥

ता पुरी पुरुषव्याघ्र सप्तरात्रोषित पथि ।
अयोध्यामग्रतो दृष्ट्वा सारथि वाक्यमब्रवीत् ॥ १७४ ॥

एषा नातिप्रतीता मे पुण्योद्याना यशस्विनी ।
अयोध्या दृश्यते दूरात् सारथे, पाण्डुमृत्तिका ॥ १७५ ॥

मलिन चाश्रुपूर्णाक्ष दीन ध्यानपर कृशम् ।
सस्त्रीपुस च पश्यामि जनमुत्कण्ठित पुरे ॥ १७६ ॥

इत्येवमुक्त्वा भरत सूत त दीनमानस ।
तान्यरिष्टान्ययोध्याया पश्यन्राजगृह ययौ ॥ १७७ ॥

श्रुत्वा तु पितरं वृत्तं भ्रातरौ च विवासितौ ।
भरतो दुःखसंतप्त इदं वचनमब्रवीत् ॥ १७८ ॥

किं नु कार्यं हतस्येह मम राज्येन शोचतः ।
विहीनस्याथ पित्रा च भ्रात्रा पितृसमेन च ॥ १७९ ॥

तमेव शोकसंतप्तं भरतं कैकयीसुतम् ।
उवाच वदतां श्रेष्ठो वसिष्ठो श्रेष्ठवागृषिः ॥ १८० ॥

अलं शोकेन भद्रं ते राजपुत्र, महायशः ।
प्राप्तकालं नरपते कुरु संयानमुत्तमम् ॥ १८१ ॥

वसिष्ठस्य वचः श्रुत्वा भरतो धारणां गतः ।
प्रेतकार्याणि सर्वाणि कारयामास धर्मवित् ॥ १८२ ॥

ततः प्रभातसमये दिवसेऽथ चतुर्दशे ।
समेत्य राजकर्तारो भरतं वाक्यमब्रुवन् ॥ १८३ ॥

त्वमद्य भव नो राजा राजपुत्र, महायशः ।
अभिषेचय चात्मानं पाहि चास्मान्नरर्षभ ॥ १८४ ॥

भरतस्तं जनं सर्वं प्रत्युवाच धृतव्रतः ।
ज्येष्ठस्य राजता नित्यमुचिता हि कुलस्य नः ॥ १८५ ॥

ततः समुत्थितः काल्यमास्थाय स्यन्दनोत्तमम् ।
प्रययौ भरतः शीघ्रं रामदर्शनकाङ्क्षया ॥ १८६ ॥

अग्रतः प्रययुस्तस्य सर्वे मन्त्रिपुरोधसः ।
अधिरुह्य हयैर्युक्तान् रथान् सूर्यरथोपमान् ॥ १८७ ॥

ते गत्वा दूरमध्वान रथयानाश्वकुञ्जरै ।
समासेदुस्ततो गङ्गा शृङ्गिबेरपुर प्रति ॥ १८८ ॥

गुहेन सार्धं भरतः समागतो
महानुभाव सजन समाहित ।
सुदुर्मनास्त भरत तदा पुन
गुह समाश्वासयदग्रज प्रति ॥ १८९ ॥

सा पुण्या ध्वजिनी गङ्गा दाशै सतारिता स्वयम् ।
मैत्रे मुहूर्ते प्रययौ प्रयागवनमुत्तमम् ॥ १९० ॥

भरद्वाजाश्रम दृष्ट्वा क्रोशादेव नरर्षभ ।
बल सर्वमवस्थाप्य जगाम सह मन्त्रिभि ॥ १९१ ॥

समागम्य वसिष्ठेन भरतेनाभिवादित ।
अबुध्यत महातेजा सुत दशरथस्य तम् ॥ १९२ ॥

ततस्ता रजना व्युष्य भरत सपरिच्छद ।
कृतातिथ्यो भरद्वाज कामादभिजगाम ह ॥ १९३ ॥

स यात्वा दूरमाध्वान सुपरिश्रान्तवाहन ।
उवाच भरत श्रीमान् वसिष्ठ मन्त्रिणा वरम् ॥ १९४ ॥

अय गिरिश्चित्रकूट इयं मन्दाकिनी नदी ।
एतत्प्रकाशते दूरात् नीलमेघनिभ वनम् ॥ १९५ ॥

निवेश्य सेना तु विभु पद्भ्या पादवता वर ।
अभिगन्तु स काकुत्स्थमियेष गुरुवर्तकम ॥ १९६ ॥

अथ गत्वा मुहूर्तं तु चित्रकूटं स राघवः ।
मन्दाकिनीमनुप्राप्तस्तं जनं चेदमब्रवीत् ॥ १९७ ॥

जगत्या पुरुषव्याघ्र आस्ते वीरासने रतः ।
जनेन्द्रो निर्जनं प्राप्य धिङ्मे जन्म सजीवितम् ॥ १९८ ॥

एवं सविलपंस्तस्मिन्वने दशरथात्मजः ।
ददर्श महतीं पुण्यां पर्णशालां मनोरमाम् ॥ १९९ ॥

मन्निमित्तमिदं दुःखं प्राप्तो रामः सुखोचितः ।
धिग्जीवितं नृशंसस्य मम लोकविगर्हितम् ॥ २०० ॥

इत्येवं विलपन्दीनः प्रस्विन्नमुखपङ्कजः ।
पादावप्राप्य रामस्य पपात भरतो रुदन् ॥ २०१ ॥

दुःखाभितप्तो भरतो राजपुत्रो महाबलः ।
उक्त्वार्येति सकृद्दीनं पुनर्नोवाच किंचन ॥ २०२ ॥

शत्रुघ्नश्चापि रामस्य ववन्दे चरणौ रुदन् ।
तावुभौ स समालिङ्ग्य रामश्चाश्रूण्यवर्तयत् ॥ २०३ ॥

ततः सुमन्त्रेण गुहेन चैव
समीयतू राजसुतावरण्ये ।
दिवाकरश्चैव निशाकरश्च
यथाम्बरे शुक्रबृहस्पतिभ्याम् ॥ २०४ ॥

तान्पार्थिवान्वारणयूथपाभान्
समागतास्तत्र महत्यरण्ये ।

वनौकसस्तेऽपि समीक्ष्य सर्वेऽ-
प्यश्रूण्यमुञ्चन्प्रविहाय हर्षम् ॥ २०५ ॥

जटिल चीरवसन प्राञ्जलि पतित भुवि ।
ददर्श रामो दुर्दर्श युगान्ते भास्कर यथा ॥ २०६ ॥

कथचिदभिविज्ञाय विवर्णवदन कृशम् ।
भ्रातर भरत राम परिजग्राह बाहुना ॥ २०७ ॥

आघ्राय रामस्त मूर्ध्नि परिष्वज्य च राघव ।
अङ्के भरतमारोप्य पर्यपृच्छत्समाहित ॥ २०८ ॥

क नु तेऽभूत्पिता तात, यदरण्य त्वमागत ।
न हि त्व जीवतस्तस्य वनमागन्तुमर्हसि ॥ २०९ ॥

कच्चिद्धारयते तात, राजा यत्त्वमिहागत ।
कच्चिन्न दीन सहसा राजा लोकान्तर गत ॥ २१० ॥

रामस्य वचन श्रुत्वा भरत प्रत्युवाच ह ।
निष्क्रान्तमात्रे भवति सहसीते सलक्ष्मणे ।
दु खशोकाभिभूतस्तु राजा त्रिदिवमभ्यगात् ॥ २११ ॥

उत्तिष्ठ पुरुषव्याघ्र, क्रियतामुदक पितु ।
अह चाय च शत्रुघ्न पूर्वमेव कृतोदकौ ॥ २१२ ॥

ता श्रुत्वा करुणा वाच पितुर्मरणसहिताम् ।
राघवो भरतेनोक्ता बभूव गतचेतन ॥ २१३ ॥

सुमन्त्रस्तैर्नृपसुतै सार्धमाश्वास्य राघवम् ।
अवातारयदालम्ब्य नदी मन्दाकिनी शिवाम ॥ २१४ ॥

शीघ्रस्रोतसमासाद्य तीर्थ शिवमकर्दमम् ।
सिषिञ्चुरुदक राज्ञे तातैतत्ते भवत्विति ॥ २१५ ॥

ऐङ्गुद बदरीमिश्र पिण्याक दर्भसस्तरे ।
न्यस्य राम सुदु खार्तो रुदन्वचनमब्रवीत् ॥ २१६ ॥

इद भुङ्क्ष्व महाराज, प्रीतो यदशना वयम् ।
यदन्न पुरुषो भवति तदन्नास्तस्य देवता ॥ २१७ ॥

तत पर्णकुटीद्वारमासाद्य जगतीपति ।
परिजग्राह बाहुभ्यामुभौ भरतलक्ष्मणौ ॥ २१८ ॥

तत पुरुषसिह्माना वृताना तै सुहृद्गणै ।
शोचतामेव रजनी दु खेन व्यत्यवर्तत ॥ २१९ ॥

रजन्या सुप्रभाताया भ्रातरस्ते सुहृद्वृता ।
मन्दाकिन्या हुत जप्य कृत्वा राममुपागमन् ॥ २२० ॥

तूष्णी ते समुपासीना न कश्चित्किञ्चिदब्रवीत् ।
भरतस्तु सुहृन्मध्ये राम वचनमब्रवीत् ॥ २२१ ॥

सान्त्विता मामिका माता दत्त राज्यमिद मम ।
तद्ददामि तवैवाह भुङ्क्ष्व राज्यमकण्टकम् ॥ २२२ ॥

अद्यार्य, मुदिता सन्तु सुहृदस्तेऽभिषेचने ।
अद्य भीता पलायन्ता दुर्हृदस्ते दिशो दश ॥ २२३ ॥

आक्रोश मम मातुश्च प्रमृज्य पुरुषर्षभ ।
अद्य तत्रभवन्त च पितर रक्ष किल्बिषात् ॥ २२४ ॥

शिरसा त्वाभियाचेऽह कुरुष्व करुणा मयि ।
बान्धवेषु च सर्वेषु भूतेष्विव महेश्वर ॥ २२५ ॥

त मत्तमिव मातङ्ग निश्वसन्त पुन पुन ।
भ्रातर भरत राम परिष्वज्येदमब्रवीत् ॥ २२६ ॥

पुरा भ्रात, पिता न स मातर ते समुद्वहन् ।
मातामहे समाश्रौषीद्राज्यशुल्कमनुत्तमम् ॥ २२७ ॥

दैवासुरे च सग्रामे जनन्यै तव पार्थिव ।
सप्रहृष्टो ददौ राजा वरमाराधित प्रभु ॥ २२८ ॥

तव राज्य नरव्याघ्र, मम प्रव्राजन तथा ।
तौ च राजा तदा तस्यै नियुक्त प्रददौ वरौ ॥ २२९ ॥

तेन पित्राहमप्यत्र नियुक्त पुरुषर्षभ ।
चतुर्दश वने वासो वर्षाणि वरदानिकम् ॥ २३० ॥

सोऽह वनमिद प्राप्तो निर्जन लक्ष्मणान्वित ।
सीतया चाप्रतिद्वन्द्व सत्यवादे स्थित पितु ॥ २३१ ॥

भवानपि तथेत्येव पितर सत्यवादिनम् ।
कर्तुमर्हति राजेन्द्र, क्षिप्रमेवाभिषेचनात् ॥ २३२ ॥

एव ब्रुवाण भरत कौसल्यासुतमब्रवीत् ।
तेजसादित्यसकाश प्रतिपच्चन्द्रदर्शनम् ॥ २३३ ॥

अधिरोहार्य, पादाभ्या पादुके हेमभूषिते ।
एते हि सर्वलोकस्य योगक्षेम विधास्यत ॥ २३४ ॥

सोऽधिरुह्य नरव्याघ्र पादुके ह्यवरुह्य च ।
प्रायच्छत्सुमहातेजा भरताय महात्मने ॥ २३५ ॥

ततश्शिरसि कृत्वा तु पादुके भरतस्तदा ।
आरुरोह रथ हृष्ट शत्रुघ्नेन समन्वित ॥ २३६ ॥

रथस्थ स हि धर्मात्मा भरतो भ्रातृवत्सल ।
नन्दिग्राम ययौ तूर्ण शिरस्यादाय पादुकाम् ॥ २३७ ॥

पादुके त्वभिषिच्याथ नन्दिग्रामेऽवसत्तदा ।
स बालव्यजन छत्र धारयामास स स्वयम् ॥ २३८ ॥

ततस्तु भरत श्रीमानभिषिच्यार्यपादुके ।
तदधीनस्तदा राज्य कारयामास सर्वदा ॥ २३९ ॥

तस्मादन्यत्र गच्छाम इति सचिन्त्य राघव ।
प्रातिष्ठत स वैदेह्या लक्ष्मणेन च सगत ॥ २४० ॥

सोऽत्रेराश्रममासाद्य त ववन्दे महायशा ।
त चापि भगवानत्रि पुत्रवत्प्रत्यपद्यत ॥ २४१ ॥

ततस्ता शर्वरी प्रीत पुण्या शशिनिभानन ।
अर्चितस्तापसै सिद्धैरुवास रघुनन्दन ॥ २४२ ॥

एष पन्था महर्षीणा फलान्याहरता वने ।
अनेन तु वन दुर्ग गन्तु राघव ते क्षमम् ॥ २४३ ॥

इतीव तै प्राञ्जलिभिस्तपस्विभि-
　द्विजै कृतस्वस्त्ययन परतप ।
वन सभार्य प्रविवेश राघव
　सलक्ष्मण सूर्य इवाभ्रमण्डलम ॥ २४४ ॥

इति अयोध्याकाण्ड ॥

---

# आरण्यकाण्डम् ।

प्रविश्य तु महारण्य दण्डकारण्यमात्मवान् ।
ददर्श रामो दुर्धर्षस्तापसाश्रममण्डलम् ॥ १ ॥

एष लक्ष्मण, निष्क्रामत्यगस्त्यो भगवानृषि ।
एवमुक्त्वा महाबाहुरगस्त्य सूर्यवर्चसम् ॥ २ ॥

जग्राह परमप्रीतस्तस्य पादौ परतप ।
प्रतिजग्राह काकुत्स्थमर्चयित्वासनोदकै ॥ ३ ॥

पूजयित्वा यथाकाम पुनरेव ततोऽब्रवीत् ।
अनेन धनुषा राम, हत्वा सख्ये महासुरान् ॥ ४ ॥

आजहार श्रिय दीप्ता पुरा विष्णुर्दिवौकसाम् ।
तद्धनुस्तौ च तूणीरौ, शर खड्ग च मानद ॥ ५ ॥

जयाय प्रतिगृह्णीष्व वज्र वज्रधरो यथा ।
एवमुक्त्वा महातेजा समस्त तद्वरायुधम् ॥ ६ ॥

दत्त्वा रामाय भगवानगस्त्य पुनरब्रवीत् ।
इतो द्वियोजने तात, बहुमूलफलोदक ॥ ७ ॥

देशो बहुमृग श्रीमान् पञ्चवट्यभिविश्रुत ।
तत्र गत्वाश्रमपद कृत्वा सौमित्रिणा सह ॥ ८ ॥

रस्यसे त्व पितुर्वाक्य यथोक्तमनुपालयन ।
तौ तु तेनाभ्यनुज्ञातौ कृतपादाभिवन्दनौ ॥ ९ ॥

तदाश्रमात्पञ्चवटी जग्मतु सह सीतया ।
अथ पञ्चवटी गच्छन्नन्तरा रघुनन्दन ।
आससाद महाकाय गृध्र भीमपराक्रमम् ॥ १० ॥

जटायुष त प्रतिपूज्य राघवो
मुदा परिष्वज्य च सनतोऽभवत् ।
पितुर्हि शुश्राव सखित्वमात्मवान्
जटायुषा सकथित पुन पुन ॥ ११ ॥

तत पञ्चवटी गत्वा नानाव्यालमृगायुताम् ।
राघव पर्णशालाया हर्षमाहारयत्परम् ॥ १२ ॥

वसतस्तस्य तु सुख राघवस्य महात्मन ।
त देश राक्षसी काचिदाजगाम यदृच्छया ॥ १३ ॥

सा तु शूर्पणखा नाम दशग्रीवस्य रक्षस ।
भगिनी राममासाद्य ददर्श त्रिदशोपमम् ॥ १४ ॥

बभूवेन्द्रोपम दृष्ट्वा राक्षसी काममोहिता ।
निकृत्तकर्णनासा तु विस्वर सा विनद्य च ॥ १५ ॥

ततस्तु सा राक्षससघसवृत
खर जनस्थानगत विरूपिता ।
उपेत्य त भ्रातरमुग्रदर्शन
पपात भूमौ गगनाद्यथाशनि ॥ १६ ॥

कराभ्यामुदर हत्वा रुरोद भृशदु खिता ।
ततस्तद्राक्षस सैन्य घोरवर्मायुधध्वजम् ॥ १७ ॥

निर्जगाम जनस्थानान्महानाद महाजवम् ।
रामोऽपि चारयश्चक्षु सर्वतो रणपण्डित ॥ १८ ॥

ददर्श खरसैन्य तद्युद्धाभिमुखमुत्थितम् ।
क्रोधमाहारयत्तीव्र वधार्थ सर्वरक्षसाम् ॥ १९ ॥

ततो रामस्तु सक्रुद्धो मण्डलीकृतकार्मुक ।
ससर्ज विशिखान् बाणान् शतशोऽथ सहस्रश ॥ २० ॥

त शरा शत्रुसैन्येषु मुक्ता रामेण लीलया ।
आददू रक्षसा प्राणान् पाशा कालकृता इव ॥ २१ ॥

अर्धाधिकमुहूर्तेन रामेण निशितै शरै ।
चतुर्दशसहस्राणि रक्षसा भीमकर्मणाम् ॥ २२ ॥

खरदूषणमुख्याना निहतानि महाहवे ।
त दृष्ट्वा शत्रुहन्तार महर्षीणा सुखावहम् ।
बभूव हृष्टा वैदेही भर्तार परिषस्वजे ॥ २३ ॥

तत शूर्पणखा दीना रावण लोकरावणम् ।
अमात्यमध्ये सक्रुद्धा परुष वाक्यमब्रवीत् ॥ २४ ॥

चतुर्दश सहस्राणि रक्षसा क्रूरकर्मणाम् ।
हतान्येकेन रामेण खरश्च सहदूषण ॥ २५ ॥

त्व तु लुब्ध प्रमत्तश्च पराधीनश्च रावण ।
विषये स्वे समुत्पन्न भय यो नावबुध्यसे ॥ २६ ॥

रामस्य तु विशालाक्षी पूर्णेन्दुसदृशानना ।
सीता नाम वरारोहा वैदेही तनुमध्यमा ॥ २७ ॥

ता तु विस्तीर्णजघना पीनश्रोणीपयोधराम् ।
भार्यार्थे च तवानेतुमुद्यताह वराननाम् ॥ २८ ॥

विरूपितास्मि क्रूरेण लक्ष्मणेन महाभुज ।
यदि तस्यामभिप्रायो भार्यार्थे तव जायते ।
शीघ्रमुद्ध्रियता पादो जायार्थमिह दक्षिण ॥ २९ ॥

तत शूर्पणखावाक्य तच्छ्रुत्वा रोमहर्षणम् ।
सचिवानभ्यनुज्ञाय कार्य बुद्ध्वा जगाम स ॥ ३० ॥

ददर्श नियताहार मारीच नाम राक्षसम् ।
त च पश्चादिद वाक्यमब्रवीद्वाक्यकोविद ॥ ३१ ॥

चतुर्दशसहस्राणि रक्षसामुग्रतेजसाम् ।
निहतानि शरैस्तीक्ष्णैर्मानुषेण पदातिना ॥ ३२ ॥

स हन्ता तस्य सैन्यस्य राम क्षत्रियपासन ।
तस्य भार्या जनस्थानात्स्थिता सुरसुतोपमाम् ॥ ३३ ॥

आनयिष्यामि विक्रम्य साह्यस्तत्र मे भव ।
प्रत्युवाच महाप्राज्ञो मारीचो राक्षसेश्वरम् ॥ ३४ ॥

सुलभा पुरुषा राजन्, सतत प्रियवादिन ।
अप्रियस्य तु पथ्यस्य वक्ता श्रोता च दुर्लभ ॥ ३५ ॥

न नून बुध्यसे राम महावीर्य गुणोन्नतम् ।
शरार्चिषमनाधृष्य चापखड्गेन्धन रणे ।
रामाग्नि सहसा दीप्त न प्रवेष्टु त्वमर्हसि ॥ ३६ ॥

अप्रमेय हि तत्तेजो यस्य सा जनकात्मजा ।
न त्व समर्थस्ता हर्तु रामचापाश्रया वने ॥ ३७ ॥

किमुद्यममिम व्यर्थ कृत्वा ते राक्षसाधिप ।
दृष्टश्चेत्त रणे तेन तदन्त तव जीवितम् ॥ ३८ ॥

किंतु शक्य मया कर्तुमेव त्वयि दुरात्मनि ।
एष गच्छाम्यह तात, स्वस्ति तेऽस्तु निशाचर ॥ ३९ ॥

मनोहर दर्शनीय रूप कृत्वा स राक्षस ।
प्रलोभनार्थ वैदेह्या नानाधातुविचित्रितम् ।
विचचार पुनश्चित्र दीपयन्निव तद्वनम् ॥ ४० ॥

अदृष्टपूर्व त दृष्ट्वा नानारत्नमय मृगम् ।
विस्मय परम सीता जगाम जनकात्मजा ॥ ४१ ॥

लोभितस्तेन रूपेण सीतया च प्रचोदित ।
उवाच राघवो हृष्टो भ्रातर लक्ष्मण वच ॥ ४२ ॥

यावद्गच्छामि सौमित्रे, मृगमानयितु द्रुतम् ।
अप्रमत्तेन ते भाव्यमाश्रमस्थेन सीतया ॥ ४३ ॥

तथा तु त समादिश्य भ्रातर रघुनन्दन ।
बद्धासिर्धनुरादाय प्रदुद्राव यतो मृग ॥ ४४ ॥

दर्शनादर्शनादेव सोऽपकर्षत राघवम्
सुदूरमाश्रमस्यास्य मारीचो मृगता गत ॥ ४५ ॥

दृष्ट्वा रामो महातेजास्त हन्तु कृतनिश्चय ।
मुमोच ज्वलित दीप्तमस्त्र ब्रह्मविनिर्मितम् ॥ ४६ ॥

शरीरे मृगरूपस्य विनिभिद्य शरोत्तम ।
मारीचस्यैव हृदय बिभेदाशनिसनिभ ॥ ४७ ॥

म्रियमाणस्तु मारीचो दध्यौ केन तु लक्ष्मणम् ।
इह प्रस्थापयेत्सीता शून्ये ता रावणो हरेत् ॥ ४८ ॥

स प्राप्तकालमाज्ञाय चकार च तत स्वरम् ।
सदृश राघवस्यैव हा सीते, लक्ष्मणेति च ॥ ४९ ॥

आर्तस्वर तु तं भर्तुर्विज्ञाय सदृश वने॰।
उवाच लक्ष्मण सीता गच्छ जानीहि॰राघवम् ॥ ५० ॥

अब्रवीह्लक्ष्मणस्त्रस्ता सीता मृगवधूमिव ।
अवध्य समरे रामो, नैव त्व वक्तुमर्हसि ।
न त्वामस्मिन्वने हातुमुत्सहे राघव विना ॥ ५१ ॥

लक्ष्मणेनैवमुक्ता सा क्रुद्धा सरक्तलोचना ।
अब्रवीत्परुष वाक्य लक्ष्मण सत्यवादिनम् ॥ ५२ ॥

तथा परुषमुक्तस्तु कुपितो राघवानुज ।
समाकाङ्क्षन् भृश राम प्रतस्थे नचिरादिव ॥ ५३ ॥

तदासाद्य दशग्रीव क्षिप्रमन्तरमास्थित ।
जग्राह रावण सीता बुध खे रोहिणीमिव ॥ ५४ ॥

तत सा राक्षसेन्द्रेण ह्रियमाणा विहायसा ।
वनस्पतिगत गृध्र ददर्शायतलोचना ॥ ५५ ॥

समाक्रन्दद्भयपरा दु खोपहतया गिरा ।
तद्बभूवाद्भुत युद्ध गृध्रराक्षसयोस्तदा ॥ ५६ ॥

स छिन्नपक्ष सहसा रक्षसा रौद्रकर्मणा ।
निपपात हतो गृध्रो धरण्यामल्पजीवित ॥ ५७ ॥

स तु ता राम रामेति रुदन्ती लक्ष्मणेति च ।
जगामादाय चाकाश रावणो राक्षसेश्वर ॥ ५८ ॥

प्रविवेश पुरी लङ्का रूपिणी मृत्युमात्मन ।
निदधे रावण सीता मयो मायामिव स्त्रियम् ॥ ५९ ॥

दृष्ट्वाश्रमपद शून्य रामो दशरथात्मज ।
वृक्षाद्वृक्ष प्रधावन् स गिरेरद्रि नदान्नदीम् ।
बभूव विलपन्राम शोकपङ्कार्णवाप्लुत ॥ ६० ॥

तमुद्वीक्ष्याथ दीनात्मा विलपन्तमनन्तरम् ।
वाचातिसन्नया राम जटायुरिदमब्रवीत् ।
हृता सा राक्षसेन्द्रेण रावणेन विहायसा ॥ ६१ ॥

इत्युक्त्वा दुर्लभान्प्राणान्मुमोच पतगेश्वर ।
प्रतस्थे तु दिश गृह्य प्रतीची नृवरात्मज ॥ ६२ ॥

ततो महद्वर्त्म सुदूरसक्रम
क्रमेण गत्वा प्रतिकूलधन्वनम् ।
ददर्श पम्पा शुभदर्शकानना-
मनेकनानाविधपक्षिजालकाम् ॥ ६३ ॥

इति आरण्यकाण्ड ॥

# किष्किन्धाकाण्डम् ।

स ता पुष्करिणीं गत्वा पद्मोत्पलझषाकुलाम् ।
राम सौमित्रिसहितो विललापाकुलेन्द्रिय ॥ १ ॥

तौ दृष्ट्वा तु महात्मानौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।
वरायुधधरौ वीरौ सुग्रीव शङ्कितोऽभवत् ॥ २ ॥

तत शुभतर वाक्य हनुमन्तमुवाच ह ।
वालिप्रणिहितावेतौ शङ्केऽह पुरुषोत्तमौ ॥ ३ ॥

शुभात्मानौ यदि त्वेतौ जानीहि त्व प्लवङ्गम ।
वचो विज्ञाय हनुमान् सुग्रीवस्य महात्मन ॥ ४ ॥

विनीतवदुपागम्य राघवौ प्रणिपत्य च ।
उवाच कामतो वाक्य मृदु सत्यपराक्रमौ ॥ ५ ॥

राजर्षिदेवप्रतिमौ तापसौ सशितव्रतौ ।
देश कथमिम प्राप्तौ भवन्तौ वरवर्णिनौ ॥ ६ ॥

सुग्रीवो नाम धर्मात्मा कश्चिद्वानरयूथप ।
वीरो विनिकृतो भ्रात्रा जगद्भ्रमति नित्यश ॥ ७ ॥

युवाभ्या सह धर्मात्मा सुग्रीव सख्यमिच्छति ।
तस्य मा सचिव वित्त वानर पवनात्मजम् ॥ ८ ॥

एवमुक्तस्तु सौमित्रि सुग्रीवसचिव कपिम् ।
अभ्यभाषत वाक्यज्ञो वाक्यज्ञ पवनात्मजम् ॥ ९ ॥

तमेव चावा मार्गाव सुग्रीव प्लवगेश्वरम् ।
यथा ब्रवीषि हनुमन्, सुग्रीववचनादिह ॥ १० ॥

तत्तथा हि करिष्यावो वचनात्कपिसत्तम ।
ततस्तु स महाप्राज्ञो हनुमान्मारुतात्मज ॥ ११ ॥

जगामादाय तौ वीरौ हरिराजाय राघवौ ।
श्रुत्वा हनुमतो वाक्य सुग्रीवो हृष्टमानस ॥ १२ ॥

दर्शनीयतमो भूत्वा प्रीत्या प्रोवाच राघवम् ।
यत्त्वमिच्छसि सौहार्द वानरेण मया सह ॥ १३ ॥

गृह्यता पाणिना पाणिर्मर्यादा बध्यता ध्रुवा ।
एतत्तु वचन श्रुत्वा सुग्रीवेण सुभाषितम् ॥ १४ ॥

स प्रहृष्टमना हस्त पीडयामास पाणिना ।
ततोऽग्नि दीप्यमान तौ चक्रतुश्च प्रदक्षिणम ॥ १५ ॥

सुग्रीवो राघवश्चैव वयस्यत्वमुपागतौ ।
सुग्रीवो राघव वाक्यमित्युवाच प्रहृष्टवत् ॥ १६ ॥

अह विनिकृतो राम चरामीह भयार्दित ।
हृतभार्यो वने त्रस्तो दुर्गमेतदुपाश्रित ॥ १७ ॥

वालिनो मे महाभाग, भयार्तस्याभय कुरु ।
प्रत्यभाषत काकुत्स्थ सुग्रीव प्रहसन्निव ॥ १८ ॥

वालिन त वधिष्यामि तव भार्यापहारिणम् ।
सुग्रीव परमप्रीत सुमहद्वाक्यमब्रवीत् ॥ १९ ॥

अहमानीय दास्यामि तव भार्यामरिन्दम ।
उत्तरीय तया त्यक्त शुभान्याभरणानि च ॥ २० ॥

आनयाम्यहमेतानि प्रत्यभिज्ञातुमर्हसि ।
इद पश्येति रामाय दर्शयामास वानर ॥ २१ ॥

सर्वे ते त्वरित गत्वा किष्किन्धा वालिपालिताम् ।
वृक्षैरात्मानमावृत्य ह्यतिष्ठन् गहने वने ॥ २२ ॥

तमथोवाच सुग्रीव वचन शत्रुसूदन ।
सुग्रीव, कुरु त शब्द निष्पतेद्येन वानर ॥ २३ ॥

स तु रामवच श्रुत्वा सुग्रीवो हेमपिङ्गल ।
ननर्द क्रूरनादेन विनिर्भिन्दन्निवाम्बरम् ॥ २४ ॥

श्रुत्वा तु तस्य निनद सर्वभूतप्रकम्पनम् ।
वाली दष्ट्राकरालस्तु क्रोधाद्दीप्ताग्निसनिभ ॥ २५ ॥

नगरान्निर्ययौ क्रुद्धो महासर्प इव श्वसन् ।
तयोर्युद्धमभूद्घोर वृत्रवासवयोरिव ॥ २६ ॥

राघवेण महाबाणो वालिवक्षसि पातित ।
ततस्तेन महातेजा वीर्योत्सिक्त कपीश्वर ॥ २७ ॥

वेगेनाभिहतो वाली निपपात महीतले ।
विवृतैर्दशनैर्घोरै बभूवोत्क्रान्तजीवित ॥ २८ ॥

अभिषिक्ते तु सुग्रीवे प्रविष्टे वानरे गुहाम ॥ २९ ॥

आजगाम सह भ्राता राम प्रस्रवण गिरिम् ।
निर्ययौ प्राप्य सुग्रीवो राज्यश्रियमनुत्तमाम् ॥ ३० ॥

स वानरशतैस्तीक्ष्णैर्बहुभि शस्त्रपाणिभि ।
परिकीर्णो ययौ तत्र यत्र रामो व्यवस्थित ॥ ३१ ॥

अब्रवीद्रामसान्निध्ये लक्ष्मणस्य च धीमत ।
रामस्य दयिता भार्या स्नुषा दशरथस्य च ॥ ३२ ॥

सिद्धार्था सनिवर्तध्वमधिगम्य तु मैथिलीम् ।
तत प्रस्थाप्य सुग्रीवस्तन्महद्वानर बलम् ॥ ३३ ॥

अब्रवीच्च हनूमन्त विक्रान्तमनिलात्मजम ।
तद्यथा लभ्यते सीता तत्त्वमेवोपपादय ॥ ३४ ॥

ददौ तस्य तत प्रीत स्वनामाङ्कोपशोभितम् ।
अङ्गुलीयमभिज्ञान राजपुत्र्या परतप ॥ ३५ ॥

तदुग्रशासन भर्तुर्विज्ञाय हरिपुगवा ।
शलभा इव सछाद्य मेदिनी सप्रतस्थिरे ॥ ३६ ॥

दर्शनार्थ तु वैदेह्या सर्वत कपियूथपा ।
विचित्य तु दिश पूर्वा यथोक्ता सचिवै सह ॥ ३७ ।

अदृष्ट्वा विनत सीतामाजगाम महाबल ।
उत्तरा च दिश सर्वा विचित्य स महाकपि ॥ ३८ ।

आगत सह सैन्येन वीर शतवलिस्तदा ।
सुषेण पश्चिमामाशा विचित्य सह वानरै ॥ ३९ ॥

समेत्य मासे सपूर्णे सुग्रीवमुपचक्रमे ।
सह ताराङ्गदाभ्या तु गत्वा स हनुमान् कपि ॥ ४० ॥

विचिनोति स्म विन्ध्यस्य गुहाश्च गहनानि च ।
तेषा मासो व्यतिक्रान्तो यो राज्ञा समय कृत ॥ ४१ ॥

उपविश्य महात्मानश्चिन्तामापेदिरे तदा ।
तीक्ष्ण प्रकृत्या सुग्रीव स्वामिभावे व्यवस्थित ॥ ४२ ॥

न क्षमिष्यति न सर्वानपराधकृतो गतान् ।
अप्रवृत्तौ च सीताया पापमेव करिष्यति ॥ ४३ ॥

एतावदुक्त्वा वचन वृद्धास्तानभिवाद्य च ।
दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु उदक्तीर समाश्रिता ॥ ४४ ॥

सपातिर्नाम नाम्ना तु चिरजीवी विहगम ।
अब्रवीद्वचन गृध्रस्तीक्ष्णतुण्डो महास्वन ॥ ४५ ॥

इतो द्वीपे समुद्रस्य सपूर्णे शतयोजने ।
तस्मिन् लङ्कापुरी रम्या निर्मिता विश्वकर्मणा ॥ ४६ ॥

तस्या वसति वैदेही पीतकौशेयवासिनी ।
रावणान्त पुरे रुद्धा राक्षसीभि सुरक्षिता ॥ ४७ ॥

सपातेर्वचन श्रुत्वा हरयो रावणक्षयम् ।
हृष्टा सागरमाजग्मु सीतादर्शनकाङ्क्षिण ॥ ४८ ॥

आकाशमिव दुष्पार सागर प्रेक्ष्य वानरा ।
विषेदु सहसा सर्वे कथ कार्यमिति ब्रुवन् ॥ ४९ ॥

अनेकशतसाहस्री विषण्णा हरिवाहिनीम् ।
जाम्बवान् समुदीक्ष्यैव हनूमन्तमथाब्रवीत् ॥ ५० ॥

हनुमन्, हरिराजस्य सुग्रीवस्य समो ह्यसि ।
रामलक्ष्मणयोश्चापि तेजसा च बलेन च ॥ ५१ ॥

त्व हि वायुसुतो वत्स, प्लवने चापि तत्सम ।
वयमद्य गतप्राणा भवानस्त्रातु साम्प्रतम् ॥ ५२ ॥

उत्तिष्ठ हरिशार्दूल, लङ्घयस्व महार्णवम ।
विक्रमस्व महावेगो विष्णुस्त्रीनिव विक्रमान् ॥ ५३ ॥

ततस्त मारुतप्रख्य स हरिर्मारुतात्मज ।
आरुरोह नगश्रेष्ठ महेन्द्रमरिमर्दन ॥ ५४ ॥

स वेगवान् वेगसमाहितात्मा
हरिप्रवीर परवीरहन्ता ।
मन समाधाय महानुभावो
जगाम लङ्का मनसा मनस्वी ॥ ५५ ॥

इति किष्किन्धाकाण्ड ॥

# सुन्दरकाण्डम्।

ततो रावणनीताया सीताया शत्रुकर्शन ।
इयेष पदमन्वेष्टु चारणाचरिते पथि ॥ १ ॥

उत्पपाताथ वेगेन वेगवानविचारयन् ।
जगामाकाशमाविश्य पन्नगाशनवत्कपि ॥ २ ॥

जगाम वेगवान् लङ्का लङ्घयित्वा महोदधिम् ।
निशि लङ्का महासत्वो विवेश कपिकुञ्जर ॥ ३ ॥

भवनाद्भवन गच्छन्ददर्श पवनात्मज ।
विविधाकृतिरूपाणि भवनानि ततस्तत ॥ ४ ॥

तत स मध्य गतमशुमन्त
ज्योत्स्नावितान महदुद्वमन्त ।
ददर्श धीमान् दिवि भानुमन्त
गोष्ठे वृष मत्तमिव भ्रमन्तम् ॥ ५ ॥

या भाति लक्ष्मीर्भुवि मन्दरस्था
तथा प्रदोषेषु च सागरस्था ।
तथैव तोयेषु च पुष्करस्था
रराज सा चारुनिशाकरस्था ॥ ६ ॥

भवन राक्षसेन्द्रस्य बहुप्रासादसङ्कुलम ।

मार्गमाणस्तु वैदेही सीतामायतलोचनाम ।
सर्वत परिचक्राम हनूमान् हरिलोचन ॥ ७ ॥

पत्नी स प्रियभार्यस्य तस्य रक्ष पतेर्गृहे ।
अम्लानमाल्याभरणा ददर्श हरियूथप ॥ ८ ॥

कपिर्मन्दोदरी तत्र शयाना चारुरूपिणीम् ।
तर्कयामास सीतेति रूपयौवनसपदा ।
अवधूय च ता बुद्धि बभूवावस्थितस्तदा ॥ ९ ॥

न रामेण वियुक्ता सा स्वप्तुमर्हति भामिनी ।
न भोक्तु नाप्यलङ्कर्तु न पानमुपसेवितुम ॥ १० ॥

नान्य नरमुपस्थातु सुराणामपि चेश्वरम ।
अन्येयमिति निश्चित्य पानभूमौ चचार स ॥ ११ ॥

निरीक्षमाणश्च तदा ता स्त्रिय स महाकवि ।
जगाम महती चिन्ता धर्मसाध्वसशङ्कित ॥ १२ ॥

परदारावरोधस्य प्रसुप्तस्य निरीक्षणम् ।
इद खलु ममात्यर्थ धर्मलोप करिष्यति ॥ १३ ॥

तस्य प्रादुरभूच्चिन्ता पुनरन्या मनस्विन ।
काम दृष्टा मया सर्वा विश्वस्ता रावणस्त्रिय ॥ १४ ॥

न हि मे मनस किंचिद्वैकृत्यमुपपद्यते ।
मनो हि हेतु सर्वेषामिन्द्रियाणा प्रवर्तने ॥ १५ ॥

शुभाशुभास्ववस्थासु तच्च मे सुव्यवस्थितम् ।
नान्यत्र हि मया शक्या वैदेही परिमार्गितुम् ॥ १६ ॥

स्त्रियो हि स्त्रीषु दृश्यन्ते सदा सपरिमार्गणे ।
तदिद मार्गित तावच्छुद्धेन मनसा मया ।
रावणान्त पुर सर्व दृश्यते न च जानकी ॥ १७ ॥

अनिर्वेद श्रियो मूलमनिर्वेद पर सुखम् ।
अनिर्वेदो हि सतत सर्वार्थेषु प्रवर्तक ॥ १८ ॥

करोति सफल जन्तो कर्म यत्तत्करोति स ।
तस्मादनिर्वेदकृत यत्न चेष्टेऽहमुत्तमम् ॥ १९ ॥

यावत्सीता हि पश्यामि रामपत्नी यशस्विनीम् ।
तावदेता पुरी लङ्का विचिनोमि पुन पुन ॥ २० ॥

अशोकवनिका चेय दृश्यते सुमहाद्रुमा ।
इमामभिगमिष्यामि न हीय विचिता मया ॥ २१ ॥

स मुहूर्तमिव ध्यात्वा चिन्तावग्रथितेन्द्रिय ।
उदतिष्ठन्महातेजा हनूमान्मारुतात्मज ॥ २२ ॥

स प्रविश्य विचित्रा ता विहगैरभिनादिताम् ।
काञ्चनी शिशुपामेका ददर्श हनुमान् कपि ॥ २३ ॥

तमारुह्य महाबाहु शिशुपा पर्णसगताम् ।
अवेक्षमाणश्च मही सर्वा तामन्ववैक्षत ॥ २४ ॥

ततो मलिनसवीता राक्षसीभि समावृताम् ।
उपवासकृशा दीना नि श्वसन्ती पुन पुन ।
ददर्श शुक्लपक्षादौ चन्द्रलेखामिवामलाम् ॥ २५ ॥

ता समीक्ष्य विशालाक्षीमधिक मलिना कृशाम् ।
तर्कयामास सीतेति कारणैरुपपादिभि ॥ २६ ॥

ह्रियमाणा तदा तेन रक्षसा कामरूपिणा ।
यथारूपा हि दृष्टा वै तथा रूपेयमङ्गना ॥ २७ ॥

वैदेह्या यानि चाङ्गेषु तदा रामोऽन्वकीर्तयत् ।
मणिविद्रुमचित्राणि हस्तेष्वाभरणानि च ।
तान्यैवैतानि मन्येऽह यानि रामोऽन्वकीर्तयत् ॥ २८ ॥

पीत कनकपट्टाभ स्रस्त तद्वसन शुभम् ।
इद चिरगृहीतत्वाद्वसन क्लिष्टवत्तरम् ।
तथापि नून तद्वर्ण तथा श्रीमद्यथेतरत् ॥ २९ ॥

अस्या देव्या मनस्तस्मिस्तस्य चास्या प्रतिष्ठितम् ।
तेनेय स च धर्मात्मा मुहूर्तमपि जीवति ॥ ३० ॥

एव सीता तदा दृष्ट्वा हृष्ट पवनसभव ।
जगाम मनसा राम प्रशशस च त प्रभुम् ॥ ३१ ॥

तथा विप्रेक्षमाणस्य वन पुष्पितपादपम् ।
विचिन्वतश्च वैदेही किचिच्छेषा निशाभवत् ॥ ३२ ॥

विबुध्य तु यथाकाल राक्षसेन्द्र प्रतापवान् ।
अशोकवनिकामेव प्राविशत्सन्ततद्रुमाम् ॥ ३३ ॥

ततो दृष्ट्वैव वैदेही रावण राक्षसाधिपम् ।
प्रावेपत वरारोहा प्रवाते कदली यथा ॥ ३४ ॥

स ता पतिव्रता दीना निरानन्दा तपस्विनीम् ।
साकारैर्मधुरैर्वाक्यैर्न्यदर्शयत रावण ॥ ३५ ॥

कामये त्वा विशालाक्षि, बहुमन्यस्व मा प्रिये ।
प्रणयस्व च तत्त्वेन मैव भू शोकलालसा ॥ ३६ ॥

पिब विहर रमस्व भुङ्क्ष्व भोगान्
धननिचय प्रदिशामि मेदिनी च ।
मयि लल ललने यथासुख त्व
त्वयि च समेत्य ललन्तु बान्धवास्ते ॥ ३७ ॥

तस्य तद्वचन श्रुत्वा सीता रौद्रस्य रक्षस ।
तृणमन्तरत कृत्वा प्रत्युवाच शुचिस्मिता ॥ ३८ ॥

इह सन्तो न वा सन्ति सतो वा नानुवर्तसे ।
तथा हि विपरीता ते बुद्धिराचारवर्जिता ॥ ३९ ॥

इमे ते नयने क्रूरे विरूपे कृष्णपिङ्गले ।
क्षितौ न पतिते कस्मान्मामनार्य, निरीक्षत ।
कथ व्याहरतो मा ते न जिह्वा व्यवशीर्यते ॥ ४० ॥

सीताया वचन श्रुत्वा रावणो राक्षसाधिप ।
सदिदेश तत सर्वा राक्षसीर्घोरदर्शना ॥ ४१ ॥

यथा मद्वशगा सीता क्षिप्र भवति जानकी ।
तथा कुरुत राक्षस्य सर्वा क्षिप्र समेत्य च ॥ ४२ ॥

इति प्रतिसमादिश्य राक्षसेन्द्र पुन पुन ।
ज्वलद्भास्करवर्णाभ प्रविवेश निवेशनम् ॥ ४३ ॥

सा राक्षसेन्द्रस्य वचो निशम्य
तद्रावणस्याप्रियमप्रियार्ता ।
सीता वितत्रास यथा वनान्ते
सिंहाभिपन्ना गजराजकन्या ॥ ४४ ॥

प्रवेपमाना परिशुष्कवक्त्रा
नगोत्तम पुष्पितमाससाद ।
शोकाभितप्ता बहुधा विचिन्त्य
सीताथ वेण्युद्ग्रथन गृहीत्वा ॥ ४५ ॥

उद्बध्य वेण्युद्ग्रथनेन शीघ्र-
मह गमिष्यामि यमस्य मूलम् ।
उपस्थिता सा मृदुसर्वगात्री
शाखा गृहीत्वाथ नगस्य तस्य ॥ ४६ ॥

तस्यास्तु राम प्रविचिन्तयन्त्या
रामानुज स्व च कुल शुभाङ्ग्या ।
शोकानिमित्तानि तथा बहूनि
धैर्यार्जितानि प्रवराणि लोके ।
प्रादुर्निमित्तानि तदा बभूवु
पुरापि सिद्धान्युपलक्षितानि ॥ ४७ ॥

हनूमानपि विक्रान्त सर्व शुश्राव तत्त्वत ।
ततो बहुविधा चिन्ता चिन्तयामास वानर ॥ ४८ ॥

निशाचरीणा प्रत्यक्षमनर्हं चाभिभाषणम् ।
अनेन रात्रिशेषेण यदि नाश्वास्यते मया ।
सर्वथा नास्ति सदेह परित्यक्ष्यति जीवितम् ।। ४९ ।।

यदि वाच प्रदास्यामि द्विजातिरिव सस्कृताम् ।
रावण मन्यमाना मा सीता भीता भविष्यति ।। ५० ।।

प्राणत्यागश्च वैदेह्या भवेदनभिभाषणे ।
एष दोषो महान् हि स्यान्मम सीताभिभाषणे ।। ५१ ।।

भूताश्चार्था विनश्यन्ति देशकालविरोधिता ।
विक्लव दूतमासाद्य तम सूर्योदये यथा ।। ५२ ।।

अर्थानर्थान्तरे बुद्धिर्निश्चितापि न शोभते ।
घातयन्ति हि कार्याणि दूता पण्डितमानिन ।। ५३ ।।

न विनश्येत्कथ कार्य वैक्लव्य न कथ भवेत् ।
इति सचिन्त्य हनुमान् चकार मतिमान्मतिम् ।। ५४ ।।

राममक्लिष्टकर्माण स्वबन्धुमनुकीर्तयन् ।
नैनामुद्वेजयिष्यामि तद्बन्धुगतमानसाम् ।। ५५ ।।

एव बहुविधा चिन्ता चिन्तयित्वा महाकपि ।
सश्रव मधुर वाक्य वैदेह्या व्याजहार ह ।। ५६ ।।

राजा दशरथो नाम रथकुञ्जरवाजिमान ।
तस्य पुत्र प्रियो ज्येष्ठस्ताराधिपनिभानन ।। ५७ ।।

रामो नाम विशेषज्ञ श्रेष्ठ सर्वधनुष्मताम ।
तस्य सत्याभिसन्धस्य वृद्धस्य वचनात्पितु ॥ ५८ ॥

सभार्य सह च भ्रात्रा वीर प्रव्राजितो वनम् ।
ततस्त्वमर्षापहृता जानकी रावणेन तु ॥ ५९ ॥

स मार्गमाणस्ता देवी राम सीतामनिन्दिताम् ।
आससाद वने मित्र सुग्रीव नाम वानरम् ॥ ६० ॥

सुग्रीवेणापि सदिष्टा हरय कामरूपिण ।
दिक्षु सर्वासु ता देवी विचिन्वन्ति सहस्रश ॥ ६१ ॥

अस्या हेतोर्विशालाक्ष्या सागर वेगवान प्लुत ।
यथा रूपा यथा वर्णा यथा लक्ष्मी च निश्चिताम् ।
अश्रौष राघवस्याह सेयमासादिता मया ॥ ६२ ॥

जानकी चापि तच्छ्रुत्वा विस्मय परम गता ।
सा ददर्श कपि तत्र प्रश्रित प्रियवादिनम् ॥ ६३ ॥

तामब्रवीन्महातेजा हनूमान्मारुतात्मजे ।
अह रामस्य सदेशाद्देवि, दूतस्तवागत ॥ ६४ ॥

वैदेहि, कुशली रामस्त्वा च कौशलमब्रवीत् ।
लक्ष्मणश्च महातेजा भर्तुस्तेऽनुचर प्रिय ॥ ६५ ॥

सा तयो कुशल देवी निशम्य नरसिहयो ।
प्रीतिसहृष्टसर्वाङ्गी हमूमन्तमथाब्रवीत् ॥ ६६ ॥

कल्याणी बत गाथेय लौकिकी प्रतिभाति मे ।
एति जीवन्तमानन्दो नर वर्षशतादपि ॥ ६७ ॥

भूय एव महातेजा हनूमान्मारुतात्मज ।
अब्रवीत्प्रश्रित वाक्य सीताप्रत्ययकारणात् ॥ ६८ ॥

रामनामाङ्कित चेद पश्य देव्यङ्गुलीयकम् ।
गृहीत्वा प्रेक्षमाणा सा भर्तु करविभूषणम् ॥ ६९ ॥

भर्तारमिव सप्राप्ता जानकी मुदिताभवत् ।
अभिज्ञान प्रयच्छ त्व जानीयाद्राघवो हि यत् ॥ ७० ॥

एवमुक्ता हनुमता सीता सुरसुतोपमा ।
उवाच वचन मन्द बाष्पप्रग्रथिताक्षरम् ॥ ७१ ॥

शैलस्य चित्रकूटस्य पादे पूर्वोत्तरे पुरा ।
वायस सहसागम्य विददार स्तनान्तरे ॥ ७२ ॥

स मा दृष्ट्वा महाबाहुर्वितुन्ना स्तनयोस्तदा ।
ततस्तस्याक्षि काकस्य हिनस्ति स्म स दक्षिणम् ॥ ७३ ॥

ततो वस्त्रगत मुक्त्वा दिव्य चूडामणि शुभम् ।
प्रदेयो राघवायेति सीता हनुमते ददौ ।
ततस्तु हनुमान् वीरो बभञ्ज प्रमदावनम् ॥ ७४ ॥

निजग्राह महाबाहुर्मारुतात्मजमिन्द्रजित् ।
स ददर्श महातेजा रावण कपिसत्तमम् ॥ ७५ ॥

त समीक्ष्य महासत्त्व सत्त्ववान् हरिसत्तम ।
वाक्यमर्थवदव्यग्रस्तमुवाच दशाननम ॥ ७६ ॥

अह तु हनुमान्नाम मारुतस्यौरस सुत ।
सीतायास्तु कृते तूर्ण शतयोजनमायतम् ॥ ७७ ॥

समुद्र लङ्घयित्वैव ता दिदृक्षुरिहागत ।
भ्रमता च मया दृष्टा गृहे ते जनकात्मजा ॥ ७८ ॥

तद्भवान् दृष्टधर्मार्थस्तप कृतपरिग्रह ।
परदारान् महाप्राज्ञ, नोपरोद्धु त्वमर्हसि ॥ ७९ ॥

न तु धर्मोपसहारमधर्मफलसयुतम् ।
तदेव फलमन्वेति धर्मश्चाधर्मनाशन ॥ ८० ॥

प्राप्त धर्मफल तावद्भवता नात्र सशय ।
फलमस्याप्यधर्मस्य क्षिप्रमेव प्रपत्स्यसे ॥ ८१ ॥

जनस्थानवध बुद्ध्वा बुद्ध्वा वालिवध तथा ।
रामसुग्रीवसख्य च बुद्ध्यस्व हितमात्मन ॥ ८२ ॥

या सीतेत्यभिजानासि येय तिष्ठति ते वशे ।
कालरात्रीति ता विद्धि सर्वलङ्काविनाशिनीम् ॥ ८३ ॥

तदल कालपाशेन सीताविग्रहरूपिणा ।
स्वय स्कन्धावसक्तेन क्षममात्मनि चिन्त्यताम् ॥ ८४ ॥

सर्वान् लोकान् सुसहृत्य सभूतान् सचराचरान् ।
पुनरेव तथा स्रष्टु शक्तो रामो महायशा ॥ ८५ ॥

ब्रह्मा स्वयभूश्चतुराननो वा
रुद्रस्त्रिणेत्रस्त्रिपुरान्तको वा ।
इन्द्रो महेन्द्र सुरनायको वा
त्रातु न शक्ता युधि रामवध्यम् ॥ ८६ ॥

तस्य तद्वचन श्रुत्वा वानरस्य महात्मन ।
आज्ञापयद्राक्षसेन्द्र पुर सर्व सचत्वरम् ।
लाङ्गूलेन प्रदीप्तेन रक्षोभि परिणीयताम् ॥ ८७ ॥

तस्य तद्वचन श्रुत्वा राक्षसा कोपकर्कशा ।
वेष्टयन्ति स्म लाङ्गुल जीर्णै कार्पासकै पटै ।
तैलेन चाभिषिच्याथ तेऽग्नि तत्राभ्यपातयन् ॥ ८८ ॥

लङ्का समस्ता सदीप्य लाङ्गूलाग्नि महाबल ।
निर्वापयामास तदा समुद्रे हरिसत्तम ॥ ८९ ॥

स लिलङ्घयिषुर्भीम सलील लवणार्णवम् ।
कल्लोलास्फालवेलान्तमुत्पपात नभो हरि ॥ ९० ॥

निपपात महेन्द्रस्य शिखरे पादपाकुले ।
दृष्ट्वा सीतेति विक्रान्त सक्षेपेण न्यवेदयत् ॥ ९१ ॥

प्रीतिमन्तस्तत सर्वे वायुपुत्रपुर सरा ।
महेन्द्राद्रि परित्यज्य पुप्लुवु प्लवगर्षभा ॥ ९२ ॥

निपेतुर्हरिराजस्य समीपे राघवस्य च ।
हनूमांश्च महाबाहु प्रणम्य शिरसा तत ।
नियतामक्षता देवी राघवाय न्यवेदयत् ॥ ९३ ॥

तौ जाताश्वासौ राजपुत्रौ विदित्वा
तच्चाभिज्ञान राघवाय प्रदाय ।
देव्या चाख्यात सर्वमेवानुपूर्व्या-
द्वाचा सपूर्णं वायुपुत्र शशस ॥ ९४ ॥

इति सुन्दरकाण्ड ॥

# युद्धकाण्डम् ।

श्रुत्वा हनुमतो वाक्य यथावदभिभाषितम् ।
राम प्रीतिसमायुक्तो वाक्यमुत्तरमब्रवीत् ॥ १ ॥

कृत हनुमता कार्य सुमहद्भुवि दुर्लभम् ।
मनसापि यदन्येन न शक्य धरणीतले ॥ २ ॥

इत्युक्त्वा प्रीतिसहृष्टो रामस्त परिषस्वजे ।
ततो वानरराजेन लक्ष्मणेन च पूजित ॥ ३ ॥

जगाम रामो धर्मात्माससैन्यो दक्षिणा दिशम् ।
राम सागरमासाद्य वासमाज्ञापयत्तदा ॥ ४ ॥

रामस्य वचन श्रुत्वा सुग्रीव सह लक्ष्मण ।
सेना न्यवेशयत्तीरे सागरस्य द्रुमायुते ॥ ५ ॥

लङ्कायां तु कृत कर्म धीर दृष्ट्वा भयावहम् ।
राक्षसेन्द्रो हनुमता शक्रेणेव महात्मना ॥ ६ ॥

अब्रवीद्राक्षसान्सर्वान् ह्रिया किंचिदवाङ्मुख ।
धर्षिता च प्रविष्टा च लङ्का दुष्प्रसहा पुरी ॥ ७ ॥

आकुला च पुरी लङ्का सर्वा हनुमता कृता ।
उन्यता न समर्थ यत्कृत च सुकृत भवेत् ॥ ८ ॥

अदेया च यथा सीता वध्यौ दशरथात्मजौ ।
भवद्भिर्मन्त्र्यता मन्त्र सुनीत चाभिधीयताम् ॥ ९ ॥

कुम्भकर्ण प्रचुक्रोध वचन चेदमब्रवीत् ।
अहमुत्सादयिष्यामि शत्रूस्तव विशां पते ॥ १० ॥

निशाचरेन्द्रस्य निशम्य वाक्य
　स कुम्भकर्णस्य च गर्जितानि ।
विभीषणो राक्षसराजमुख्य-
　मुवाच वाक्य हितमर्थयुक्तम् ॥ ११ ॥

यावन्न गृह्णन्ति शिरासि बाणा
　रामेरिता राक्षसपुगवानाम् ।
वज्रोपमा वायुसमानवेगा
　प्रदीयता दाशरथाय मैथिली ॥ १२ ॥

जीवस्तु रामस्य न मोक्ष्यसे त्व
　गुप्त सवित्राप्यथवा मरुद्भि ।
न वासवस्याङ्कगतो न मृत्यो-
　र्नभो न पातालमनुप्रविष्ट ॥ १३ ॥

ततो महात्मा वचन बभाषे
　तत्रेन्द्रजिन्नैर्ऋतयोधमुख्य ।
त्रिलोकनाथो ननु देवराज
　शक्रो मया भूमितले निविष्ट ॥ १४ ॥

सोऽहं सुराणामपि गर्वहन्ता
दैत्योत्तमानामपि शोकदाता ।
कथं नरेन्द्रात्मजयोर्न शक्तो
मनुष्ययोः प्राकृतयोः सुवीर्यै ॥ १५ ॥

ततो महार्थं वचनं बभाषे
विभीषणः शस्त्रभृतां वरिष्ठम् ।
न तात, मन्त्रे तव निश्चयोऽस्ति
बालस्त्वमद्याप्यविपक्कबुद्धिः ॥ १६ ॥

पुत्रप्रवादेन तु रावणस्य
त्वमिन्द्रजिन्मित्रमुखोऽसि शत्रुः ।
त्वमेव वध्यश्च सुदुर्मतिश्च
स चापि वध्यो य इहानयत्त्वाम् ॥ १७ ॥

सुनिविष्टं हितं वाक्यमुक्तवन्तं विभीषणम् ।
अब्रवीत्परुषं वाक्यं रावणः कालचोदितः ॥ १८ ॥

जानामि शीलं ज्ञातीनां सर्वलोकेषु राक्षस ।
हृष्यन्ति व्यसने ह्येते ज्ञातीनां ज्ञातयस्तदा ।
कृत्स्नाद्भयाज्ज्ञातिभयं सुकष्टं विदितं च नः ॥ १९ ॥

अन्यस्त्वेवंविधं ब्रूयाद्वाक्यमेतन्निशाचर ।
अस्मिन्मुहूर्ते न भवेत्त्वां तु धिक्कुलपांसनम् ॥ २० ॥

इत्युक्तः परुषं वाक्यं न्यायवादी विभीषणः ।
उत्पपात गदापाणिश्चतुर्भिः सह राक्षसैः ॥ २१ ॥

अब्रवीच्च तदा वाक्य जातक्रोधो विभीषण ।
स त्व भ्रातासि मे राजन्, ब्रूहि मा यद्यदिच्छसि ॥ २२ ॥

इद तु परुष वाक्य न क्षमाम्यनृत तव ।
स्वस्ति तेऽस्तु गमिष्यामि सुखी भव मया विना ॥ २३ ॥

इत्युक्त्वा परुष वाक्य रावण रावणानुज ।
आजगाम मुहूर्तेन यत्र राम सलक्ष्मण ।
उवाच च महाप्राज्ञ स्वरेण महता महान् ॥ २४ ॥

रावणो नाम दुर्वृत्तो राक्षसो राक्षसेश्वर ।
तस्याहमनुजो भ्राता विभीषण इति श्रुत ॥ २५ ॥

तमह हेतुभिर्वाक्यैर्विविधैश्च न्यदर्शयम् ।
साधु निर्यात्यता सीता रामायेति पुन पुन ॥ २६ ॥

स तु न प्रतिजग्राह रावण कालचोदित ।
सोऽह परुषितस्तेन दासवच्चावमानित ।
त्यक्त्वा पुत्राश्च दाराश्च राघव शरण गत ॥ २७ ॥

सर्वलोकशरण्याय राघवाय महात्मने ।
निवेदयत मा क्षिप्र विभीषणमुपस्थितम् ॥ २८ ॥

एतत्तु वचन श्रुत्वा सुग्रीवो लघुविक्रम ।
लक्ष्मणस्याग्रतो राम सरब्धमिदमब्रवीत् ॥ २९ ॥

रावणस्यानुजो भ्राता विभीषण इति श्रुत ।
चतुर्भि सह रक्षोभिर्भवन्त शरण गत ॥ ३० ॥

सुग्रीवस्य तु तद्वाक्य राम श्रुत्वा विमृश्य च ।
तत शुभतर वाक्यमुवाच हरिपुगवम् ॥ ३१ ॥

सकृदेव प्रपन्नाय तवास्मीति च वादिने ।
अभय सर्वभूतेभ्यो ददाम्येतद्व्रत मम ॥ ३२ ॥

आनयैन हरिश्रेष्ठ, दत्तमस्याभय मया ।
विभीषणो वा सुग्रीव, यदि वा रावण स्वयम् ॥ ३३ ॥

राघवेणाभये दत्ते सनतो रावणानुज ।
स तु रामस्य धर्मात्मा निपपात विभीषण ।
पादयो शरणापेक्षी चतुर्भि सह राक्षसै ॥ ३४ ॥

अब्रवीच्च तदा राम वाक्य तत्र विभीषण ।
अनुजो रावणस्याह तेन चाप्यवमानित ॥ ३५ ॥

भवन्त सर्वभूताना शरण्य शरण गत ।
इति ब्रुवाण रामस्तु परिष्वज्य विभीषणम् ॥ ३६ ॥

अब्रवील्लक्ष्मण प्रीत समुद्राज्जलमानय ।
तेन चेम महाप्राज्ञमभिषिञ्च विभीषणम् ॥ ३७ ॥

राजान रक्षसा क्षिप्र प्रसन्ने मयि मानद ।
एवमुक्तस्तु सौमित्रिरभ्यषिञ्चद्विभीषणम् ॥ ३८ ॥

तत सागरवेलाया दर्भानास्तीर्य राघव ।
अञ्जलि प्राङ्मुख कृत्वा प्रतिशिश्ये महोदधे ॥ ३९ ॥

स त्रिरात्रोषितस्तत्र नयज्ञो धर्मवत्सल ।
न च दर्शयते मन्दस्तदा रामस्य सागर ॥ ४० ॥

समुद्रस्य तत क्रुद्धो रामो रक्तान्तलोचन ।
मुमोच विशिखानुग्रान् वज्रानिव शतक्रतु ॥ ४१ ॥

आघूर्णिततरङ्गौघ कालिकानिलसकुल ।
उद्वर्तितमहाग्राह सभ्रान्तोरगराक्षस ॥ ४२ ॥

सागर समुपक्रम्य पूर्वमामन्त्र्य वीर्यवान् ।
अब्रवीत्प्राञ्जलिर्वाक्य राघव शरपाणिनम ॥ ४३ ॥

ग्राहनक्राकुलजल स्तम्भयामि कथचन ।
हरीणा तरणे राम, करिष्यामि यथा स्थलम ॥ ४४ ॥

अय सौम्य, नलो नाम तनुजो विश्वकर्मण ।
एष सेतु महोत्साह करोतु मयि वानर ॥ ४५ ॥

नलश्चक्रे महासेतु मध्ये नदनदीपते ।
वानराणा हि सा तीर्णा वाहिनी नलसेतुना ॥ ४६ ॥

तौ तु दीर्घेण कालेन भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।
रावणस्य पुरी लङ्कामासेदतुररिदमौ ॥ ४७ ॥

ता सुरैरपि दुर्धर्षा रामवाक्यप्रचोदिता ।
यथानिवेश सपीड्य न्यविशन्त वनोकस ॥ ४८ ॥

एतस्मिन्नन्तरे घोर सग्राम समवर्तत ।
रक्षसा वानराणा च यथा देवासुरे पुरा ॥ ४९ ॥

रविरस्त गतो रात्रि प्रवृत्ता प्राणहारिणी ।
वर्तमाने तदा घोरे सग्रामे भृशदारुणे ॥ ५० ॥

इन्द्रजित्तु रथ त्यक्त्वा हताश्वो हतसारथि ।
सोऽन्तर्धानगत पापो रावणी रणकर्कश ॥ ५१ ॥

बिभेद समर क्रुद्ध सर्वगात्रेषु राक्षस ।
मायया सवृतस्तत्र मोहयन्राघवौ युधि ॥ ५२ ॥

ततो मुहूर्ताद्गरुड वैनतेय महाबलम् ।
वानरा ददृशु सर्वे ज्वलन्तमिव पावकम् ॥ ५३ ॥

तमागतमभिप्रेक्ष्य नागास्ते विप्रदुद्रुवु ।
यैस्तु सत्पुरुषौ बद्धौ शरभूतैर्महाबलौ ॥ ५४ ॥

तत सुपर्ण काकुत्स्थौ दृष्ट्वा प्रत्यभिनन्दित ।
विममर्श च पाणिभ्या मुखे चन्द्रसमप्रभे ॥ ५५ ॥

वैनतेयेन सस्पृष्टास्तयो सरुरुहुर्व्रणा ॥ ५६ ॥

तावुत्थाप्य महावीर्यौ गरुडो वासवोपमौ ।
जगामाकाशमाविश्य सुपर्ण पवनो यथा ॥ ५७ ॥

ततो रामो महातेजा धनुरादाय वीर्यवान् ।
किरीटिन महाकाय कुम्भकर्ण ददर्श ह ॥ ५८ ॥

स कुम्भकर्ण सक्रुद्धो गदामुद्यम्य वीर्यवान् ।
अर्दयन् सुमहाकाय समन्ताद्व्याक्षिपद्रिपून ॥ ५९ ॥

दुद्राव राम सहसाभिगर्जन्
राहुर्यथा चन्द्रमिवान्तरिक्षे ।
स तन्महापर्वतकूटसंनिभं
विवृत्तदंष्ट्रं चलचारुकुण्डलम् ॥
चकर्त रक्षोऽधिपतेः शिरस्तथा
यथैव वृत्रस्य पुरा पुरन्दरः ॥ ६० ॥

तं श्रुत्वा निहतं सङ्ख्ये कुम्भकर्णं महाबलम् ।
रावणः शोकसंतप्तो मुमोह च पपात च ॥ ६१ ॥

ततस्तु राजानमुदीक्ष्य दीनं
शोकार्णवे संपरिपुप्लुवानम् ।
अथर्षभो राक्षसराजसूनु-
स्तमिन्द्रजिद्वाक्यमिदं बभाषे ॥
अद्यैव रामं सह लक्ष्मणेन
संतर्पयिष्यामि शरैरमोघैः ॥ ६२ ॥

स एवमुक्त्वा त्रिदशेन्द्रशत्रु-
रापृच्छ्य राजानमदीनसत्त्वः ।
समारुरोहानिलतुल्यवेगं
रथं खरश्रेष्ठसमाधियुक्तम् ॥ ६३ ॥

तमास्थाय महातेजा रथं हरिरथोपमम् ।
जगाम सहसा तत्र यत्र युद्धमरिंदम ॥ ६४ ॥

स शरैः सूर्यसङ्काशैः सुमुक्तैः शीघ्रगामिभिः ।
वानराणामनीकानि निर्ममन्थ महारणे ॥ ६५ ॥

ववर्ष राम शरवृष्टिजालै
सलक्ष्मण भास्कररश्मिकल्पै ।
स्वयभुवा दत्तवरो महात्मा
खमास्थितोऽन्तर्हितभीमकाय ।। ६६ ।।

स तत्तदा वानरसैन्यमेव
राम च सख्ये सह लक्ष्मणेन ।
विषादयित्वा सहसा विवेश
पुरी दशग्रीवभुजाभिगुप्ताम् ।। ६७ ।।

ततोऽब्रवीन्महातेजा हनूमन्त स जाम्बवान् ।
मृतसजीविनी चैव विशल्यकरणीमपि ।। ६८ ।।

सावर्ण्यकरणी चैव सधानकरणी तथा ।
ता सर्वा हनुमन्, गृह्य क्षिप्रमागन्तुमर्हसि ।। ६९ ।।

श्रुत्वा जाम्बवतो वाक्य हनूमान् हरिपुगव ।
जगाम हरिशार्दूलो दिश शब्देन नादयन् ।। ७० ।।

स योजनसहस्राणि समतीत्य महाकपि ।
दिव्यौषधिधर शैल व्यचरन्मारुतात्मज ।। ७१ ।।

स तस्य शृङ्ग सनग सनाग
सकाञ्चन धातुसहस्रजुष्टम् ।
विकीर्णकूट ज्वलिताग्रसानु
प्रगृह्य वेगात्सहसोन्ममाथ ।। ७२ ।।

स त समुत्पाट्य खमुत्पपात
वित्रास्य लोकान् ससुरासुरेन्द्रान् ।
सहस्रधारेण सपावकेन
चक्रेण खे विष्णुरिवार्पितेन ॥ ७३ ॥

सर्वे विशल्या विरुज क्षणेन
हरिप्रवीरा निहताश्च ये स्यु ।
गन्धेन तासा प्रवरौषधीना
सुप्ता निशान्तेष्विव सम्प्रसुप्ता ॥ ७४ ॥

स रावणिवधाकाङ्क्षी लक्ष्मणस्त्वरितो ययौ ।
ववर्ष शरवर्षाणि राक्षसेन्द्रसुत प्रति ॥ ७५ ॥

स बभूव तदा भीमो नरराक्षससिंहयो ।
विमर्दस्तुमुलो युद्ध परस्परजयैषिणो ॥ ७६ ॥

लक्ष्मणो रावणि युद्धे रावणिश्चापि लक्ष्मणम् ।
अन्योऽन्य तावभिघ्नन्तौ न श्रम प्रत्यपद्यताम् ॥ ७७ ॥

तदैन्द्रमस्त्र सौमित्रि सयुगेष्वपराजितम् ।
सधाय धनुषि श्रेष्ठे विकर्षन्निदमब्रवीत् ॥ ७८ ॥

धर्मात्मा सत्यसन्धश्च रामो दशरथिर्यदि ।
पौरुषे चाप्रतिद्वन्द्व शरैन जहि रावणिम् ॥ ७९ ॥

इत्युक्त्वा बाणमाकर्ण विकृष्य तमजिह्मगम् ।
लक्ष्मण समरे वीर ससर्जेन्द्रजित प्रति ॥ ८० ॥

स शिरः सशिरस्त्राणं श्रीमज्ज्वलितकुण्डलम् ।
प्रमथ्येन्द्रजितः कायात्पातयामास भूतले ॥ ८१ ॥

हर्षं च शक्रो भगवान् सह सर्वैः सुरर्षभैः ।
जगाम निहते तस्मिन्राक्षसे पापकर्मणि ॥ ८२ ॥

रावणः पुत्रशोकेन भृशमाकुलचेतनः ।
अब्रवीच्च स तान् सर्वान् बलमुख्यान् महाबलः ॥ ८३ ॥

एकं रामं परिक्षिप्य समरे हन्तुमर्हथ ।
इत्येतद्राक्षसेन्द्रस्य वाक्यमादाय राक्षसाः ।
निर्ययुस्ते रथैः शीघ्रैर्नागानीकैः सुसंवृताः ॥ ८४ ॥

ततो रामो महातेजा धनुरादाय वीर्यवान् ।
प्रविश्य राक्षसं सैन्यं शरवर्षं ववर्ष ह ॥ ८५ ॥

एष हन्ति गजानीकमेष हन्ति महारथान् ।
एष हन्ति शरैस्तीक्ष्णैः पदातीन्वाजिभिः सह ॥ ८६ ॥

इति ते राक्षसाः सर्वे रामस्य सदृशान्रणे ।
अन्योऽन्यं कुपिता जघ्नुः सादृश्याद्राघवस्य ते ॥ ८७ ॥

न ते ददृशिरे रामं दहन्तमरिवाहिनीम् ।
मोहिताः परमास्त्रेण गान्धर्वेण महात्मना ॥ ८८ ॥

ततो राक्षसशार्दूलो विद्राव्य हरिवाहिनीम् ।
व्यसृजच्छरवर्षाणि रावणो राघवोपरि ॥ ८९ ॥

तान् शरौघास्ततो भल्लैस्तीक्ष्णैश्चिच्छेद राघव ॥ ९० ॥

राघवो रावण तूर्ण रावणो राघव तदा ।
अन्योऽन्य विविधैस्तीक्ष्णै शरैरभिववर्षतु ॥ ९१ ॥

गगन गगनाकार सागर सागरोपम ।
रामरावणयोर्युद्ध रामरावणयोरिव ॥ ९२ ॥

तत क्रुद्धो महाबाहू रघूणा कीर्तिवर्धन ।
चिक्षेप परमायत्तस्त शर मर्मघातिनम् ॥ ९३ ॥

स शरो रावण हत्वा रुधिरार्द्रीकृतच्छवि ।
कृतकर्मा निभृतवत्स्वतूणी पुनराविशत् ॥ ९४ ॥

विभीषणमिम सौम्य, लङ्कायामभिषेचय ।
एवमुक्तस्तु सौमित्री राघवेण महात्मना ॥ ९५ ॥

तथेत्युक्त्वा तु सहृष्ट सौवर्ण घटमाददे ।
घटेन तेन सौमित्रिरभ्यषिञ्चद्विभीषणम् ॥ ९६ ॥

तत सीता शिरस्स्नाता युवतीभिरलङ्कृताम् ।
रक्षोभिर्बहुभिर्गुप्तामाजहार विभीषण ॥ ९७ ॥

आरुरोह तदा रामस्तद्विमानमनुत्तमम् ।
अङ्केनादाय वैदेही लज्जमाना यशस्विनीम् ।
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा विक्रान्तेन धनुष्मता ॥ ९८ ॥

ततस्तत्पुष्पक दिव्य सुग्रीव सह सेनया ।
अध्यारोहत्त्वरन् शीघ्र सामात्यश्च विभीषण ॥ ९९ ॥

भ्रातुरागमन श्रुत्वा तत्पूर्व हर्षमागत ।
प्रत्युद्ययौ ततो राम महात्मा सचिवै सह ।
प्राञ्जलिर्भरतो भूत्वा प्रहृष्टो राघवोन्मुख ॥ १०० ॥

ततो विमानाग्रगत भरतो भ्रातर तदा ।
ववन्दे प्रयतो राम मेरुस्थमिव भास्करम् ॥ १०१ ॥

ततो रामाभ्यनुज्ञात तद्विमानमनुत्तमम् ।
हसयुक्त महावेग निष्पपात महीतले ॥ १०२ ॥

पादुके ते तु रामस्य गृहीत्वा भरत स्वयम् ।
चरणाभ्या नरेन्द्रस्य योजयामास धर्मवित् ॥ १०३ ॥

अब्रवीच्च तदा राम भरत स कृताञ्जलि ।
पूजिता मामिका माता दत्त राज्यमिद मम ।
तद्ददामि पुनस्तुभ्य यथा त्वमददा मम ॥ १०४ ॥

यावदावर्तते चक्र यावती च वसुधरा ।
तावत्त्वमिह सर्वस्य स्वामित्वमनुवर्तय ॥ १०५ ॥

भरतस्य वच श्रुत्वा राम परपुरजय ।
तथेति प्रतिजग्राह निषसादासने शुभे ॥ १०६ ॥

प्रययौ पुरुषव्याघ्रस्ता पुरी हर्म्यमालिनीम् ।
हृष्टपुष्टजनाकीर्णामयोध्या प्रविवेश ह ॥ १०७ ॥

अभिषेकाय रामस्य शत्रुघ्न सचिवै सह ।
पुरोहिताय श्रेष्ठाय सुहृद्भ्यश्च न्यवेदयत् ॥ १०८ ॥

तत स प्रयतो वृद्धो वसिष्ठो ब्राह्मणै सह ।
राम रत्नमये पीठे सहसीत न्यवेशयत् ॥ १०९ ॥

वसिष्ठो वामदेवश्च जाबालिरथ काश्यप ।
कात्यायन सुयज्ञश्च गौतमो विजयस्तथा ॥ ११० ॥

अभ्यषिञ्चन्नरव्याघ्र प्रसन्नेन सुगन्धिना ।
सलिलेन सहस्राक्ष वसवो वासव यथा ॥ १११ ॥

भूमि सस्यवती चैव फलवन्तश्च पादपा ।
गन्धवन्ति च पुष्पाणि बभूवू राघवोत्सवे ॥ ११२ ॥

विभीषणोऽथ सुग्रीवो हनूमान् जाम्बवास्तथा ।
सर्ववानरमुख्याश्च रामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥ ११३ ॥

यथार्ह पूजिता सर्वे कामै रत्नैश्च पुष्कलै ।
प्रहृष्टमनस सर्वे जग्मुरेव यथागतम् ॥ ११४ ॥

सर्वात्मना पर्यनुनीयमानो
यदा न सौमित्रिरुपैति योगम् ।
नियुज्यमानोऽपि च यौवराज्ये
ततोऽभ्यषिञ्चद्भरत महात्मा ॥ ११५ ॥

दशवर्षसहस्राणि दशवर्षशतानि च ।
भ्रातृभि सहित श्रीमान् रामो राज्यमकारयत् ॥ ११६ ॥

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्ड ॥